

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Akademska godina 2016./2017.

Iva Adžaga

Uništavanje knjižnica u Hrvatskoj tijekom ratnih razaranja: od samostanskih knjižnica srednjeg vijeka do narodnih knjižnica 20. stoljeća

Diplomski rad

Mentor: doc.dr.sc. Ivana HebrangGrgić

Zagreb, 2017.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Značenje i uloga knjižnica u društvu.....	2
2.1. Stari vijek.....	2
2.2. Srednji vijek.....	5
2.3. Humanizam, renesansa i prosvjetiteljstvo	7
2.4. Razdoblje 19. i 20. stoljeća.....	10
3. Knjižnice kao dio kulturnog identiteta	12
4. Knjižnice i kulturno naslijeđe na meti tijekom ratnih razaranja	14
4.1. Povodi za uništavanjem kulturne baštine	14
4.2. Knjižnice na meti tijekom ratnih razaranja.....	15
4.3. Primjeri uništenih knjižnica kroz povijest	16
4.4. Ratna razaranja i okupacije u Hrvatskoj	19
5. Uništene knjižnice na području današnje Hrvatske tijekom ratnih razaranja	21
5.1. Antičko razdoblje	21
5.2. Srednji vijek.....	22
5.2.1. Samostanske knjižnice benediktinaca.....	23
5.2.2. Samostanske knjižnice augustinaca	25
5.2.3. Samostanske knjižnice dominikanaca.....	25
5.2.4. Samostanske knjižnice franjevac	28
5.3. Humanizam, renesansa i prosvjetiteljstvo	34
5.3.1. Samostanske knjižnice pavlina	35
5.3.2. Samostanske knjižnice isusovaca.....	38
5.3.3. Čitaonička društva i čitaonice – <i>casina</i>	41
5.4. Razdoblje 19. i 20. stoljeća.....	42
5.4.1. Rijeka	43
5.4.2. Vinkovci.....	44
5.4.3. Karlovac	46
5.4.4. Pakrac.....	47
5.4.5. Slavonski Brod.....	47
5.4.6. Vukovar.....	48
5.4.7. Osijek	49

5.4.8. Petrinja	50
5.4.9. Zadar	50
5.4.10. Dubrovnik	51
5.4.11. Ostale narodne knjižnice oštećene u Domovinskom ratu	52
6. Zaključak	54
7. Literatura	55

1.Uvod

Povijest knjižnica proučava se kroz njihovo osnivanje, djelovanje i značaj koji ostavljaju u društvu. Također, važnu sastavnicu proučavanja čini i njihovo uništavanje te razlozi takve sudbine. Na žalost brojnih bibliofila, intelektualaca i drugih ljubitelja pisane riječi, knjižnice su često, izravno ili neizravno, postajale metom ratnih razaranja. Od samih početaka civilizacije povijest bilježi uništavanje knjiga i knjižnica, od mezopotamskih knjižnica, preko poznatog slučaja Aleksandrijske knjižnice, sve do uništavanja kulturnog naslijeđa Bliskog istoka. Razlozi uništavanja knjižnica usko su vezani uz značenje i važnost knjižnica za društvo te identitet koji one nose za određenu civilizaciju.

Hrvatska nije bila izuzetak od ove vrste uništavanja. U srednjem vijeku, razdoblju u kojemu se još nisu počele oblikovati zasebne prostorije za knjige, pretežno su bili uništavani samostani, a njihove okupljene zbirke knjiga također su bile uništavane ili pokradene. Vezano uz burnu povijest hrvatskog naroda, knjižnice su često završavale na meti okupatora. Najčešći motivi uništavanja bili su pobuđeni financijskim interesima ili željom za uspostavljanjem nadređenog položaja u odnosu na protivnika.

Svrha pisanja ovog rada očituje se u potrebi za pregledom uništenih knjižnica od samih početaka razvoja knjižnica u Hrvatskoj sve do današnjih dana. Kao temelj rada uzimaju se samostanske i narodne knjižnice jer se u najvećem broju osnivaju i razvijaju u određenim razdobljima hrvatske povijesti. Cilj ovog rada je dati povijesni pregled uništenih i nestalih samostanskih i narodnih hrvatskih knjižnica tijekom ratnih razaranja i okupacija.

U početku rada govorit će se o ulozi knjižnica u društvu i važnosti koju one nose za određeni narod te o povodima za njihovo uništavanje u ratovima. U nastavku rada sažet će se fenomen uništavanja knjižnica kroz povijesne primjere uništavanja u brojnim civilizacijama. Prikaz će započeti od srednjeg vijeka, kada su nastajale prve samostanske knjižnice raznih crkvenih redova kao što su benediktinci, dominikanci, franjevci i drugi. Nastavit će se kroz prvo razdoblje novog vijeka, kada se na meti okupatora nalaze samostani pavlina i isusovaca. Pregled će završiti nedavnim primjerima uništavanja narodnih knjižnica u ratovima tijekom 20. stoljeća.

2.Značenje i uloga knjižnica u društvu

Važnost ovog poglavlja u kontekstu teme rada očituje se u prikazu uloge i značenja knjižnica u društvu, kako danas, tako i tijekom samih početaka civilizacije. U razdoblju kada se usmena riječ prvi put počinje bilježiti na pločice, pergameni, papirui drugim podlogama, javlja se i potreba za očuvanjem zabilježenih informacija. Drugim riječima, „javlja se potreba za ustanovom koja će čuvati nositelje, medije, na kojima se informacija nalazi.“¹ U takvim uvjetima razvijaju se prve knjižnice i arhivi. U nastavku rada, pomnije će se razložiti značenje i važnost knjižnica u društvu.

Od samih početaka uz knjižnice vežemo burnu povijest, od podizanja velikih, monumentalnih građevina u svrhu okupljanja većih zbirki knjiga do njihovih uništenja slijedom ratnih razaranja, vremenskih nepogoda ili nemara. Potreba za skladištenjem pisane riječi javlja se od najstarijih civilizacija, prvo iz praktičnih razloga, a tek kasnije iz potrebe istraživanja, obrazovanja te iz ljubavi prema književnom stvaralaštvu. Slijedom toga, knjižnica kroz povijest preuzima razne uloge u privatnom i javnom životu. U ovom poglavlju navest će se glavne uloge knjižnica u društvu kroz sva povijesna razdoblja.

2.1.Stari vijek

Američki arheolozi u 19. stoljećupronalaze ostatke sumerske civilizacije u obliku gradova, hramova, sustava za navodnjavanje te tisuća glinenih pločica ispisanih slikovnim i klinastim pismom.² Također, otkrivene su posebne prostorije koje se danas smatraju prvim knjižnicama, iako su više podsjećale na arhive po pitanju vrste građe i svoje uloge. Naime, tada su se pretežno čuvale glinene pločice s ugovorima, računima, potvrđama i sličnim dokumentima vezanima uz administraciju. Tek se kasnije počinju čuvati knjige raznovrsnijeg sadržaja, iz područja literature i praktičnih znanja.³ Kako sepostupno povećavala količina građe, razvila se i potreba za njezinom sustavnom organizacijom, kako u fizičkom pogledu, tako i u obliku inventara i kataloga. Takva sistematizacija čuvanja knjižne građe označila je početak knjižnične djelatnosti. Temeljna zadaća prvih knjižnica bila je očuvanje znanja u pisanom obliku. Također, Sumerani su bili među prvim narodima koji su dostignuća zapisivali s

¹ Pelc, Milan. Pismo - knjiga - slika : uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb : Golden marketing, 2002. Str. 21.

² Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Matica Hrvatska, 2006. Str. 9.

³ Pelc, Milan. Nav. dj. Str. 26.

namjerom da ih sačuvaju za buduće generacije.⁴ U tom razdoblju su za područje Bliskog istoka bilikarakteristični konstantni ratovi i sukobi koji su vodili do krađa, uništavanja i preuzimanja kulturnog naslijeđa pokorenog naroda. Tako su 2800. g. pr. Kr. monarsi pisarima predali potpuni autoritet nad brigom o knjigama, što je osiguralo očuvanje pisane kulture, neovisno od političkih prevrata i sukoba.⁵ Osim u svrhu čuvanja građe, knjižnice su se koristile u sklopu školskih aktivnosti, odnosno pisarskih školate se smatra da su raspolagale različitim priručnicima, školskim klupama te materijalima za vježbanje pisanja. Takva praksa osobito se primjenjivala u Egiptu, gdje su vjerske ustanove bile zadužene za izobrazbu pisara služeći se posebnom gradom za učenje i vježbu. Osim toga, u Egiptu se nije mogao pronaći veći broj knjižnica, iako je posjedovanje knjiga pretpostavljalo povlašten položaj u društvu pa je tako poznavanje književnih, znanstvenih i drugih djela bilo neodvojivi dio osnovnog obrazovanja. Sukladno tome, pripadnici viših slojeva društva posjedovali su raznoliku zbirku literature u svojim privatnim knjižnicama, koje su sadržavale djela znanstvenog, pravnog i praktičnog sadržaja, razne rječnike, literarne tekstove i drugo.

U najstarijim grčkim civilizacijama nije postojao običaj zapisivanja literarnih i praktičnih tekstova, nego su se pisani izvori, odnosno glinene pločice s administrativnim ili pravnim sadržajem koristile isključivo u utilitarne svrhe. Razvijenija pismena kultura i književna proizvodnja susreće se kod Jonjana, jednog od glavnih starogrčkih plemena koje se naselilo u Grčkoj oko 1000. g. pr. Kr. Kako su Jonjani bili pod snažnim utjecajem naroda sa Srednjeg istoka te su od njih naslijedili niz kulturnih elemenata i običaja, tako su osnivali i knjižnice po uzoru na njihove kulturne ustanove. Intelektualci toga doba pisali su i čuvali knjige s namjerom da ih prenesu budućim generacijama, što znači da je knjiga imala ulogu čuvara i prenositelja znanja.⁶

Nastavak knjižne kulture odvija se u Ateni, središtu grčke civilizacije od 6. st. pr. Kr. gdje se okupljaju najveći intelektualci toga doba. Iako je pismenost u tom razdoblju bila raširena, pisana riječ i dalje nije bila toliko cijenjena kao usmena. Prema tadašnjim izvorima, može se zaključiti kako se prava „knjižna civilizacija“ počinje razvijati tek u vrijeme helenizma, u 3. st. pr. Kr.⁷ Naime, broj knjiga je tada značajno porastao jer se počinju sve češće nabavljati za veći broj privatnih i javnih knjižnica. Takva atmosfera omogućila je brz razvoj istih knjižnica, očuvanje autentičnosti originalnih djela te omogućila potpuno

⁴ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Matica Hrvatska, 2006. Str. 15.

⁵ Báez, Fernando. A universal history of the destruction of books : from ancient Sumer to modern Iraq. New York, NY : Atlas & Co., 2008. Str. 23.

⁶ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Matica Hrvatska, 2006. Str. 73.

⁷ Isto, str. 72.

prihvatanje pisane riječi kao prenositelja informacija.⁸ Do nastanka prvih javnih knjižnica, najraširenije su bile dvorske knjižnice, gdje su vladari skupljali vlastite zbirke knjiga koje su bile dostupne za korištenje učenim građanima. Jedna od takvih najpoznatijih knjižnica prije razdoblja helenizma bila je Pizistratova knjižnica, za koju se vjeruje da je bila neka vrsta javne knjižnice kojom su se služili intelektualci tog doba uz dopuštenje vladara. Osim dvorskih knjižnica, najraširenije su bile privatne knjižnice, odnosno vlastite zbirke knjiga učenih građana. Među vlasnicima takvih privatnih knjižnica tijekom klasičnog razdoblja ubrajaju se Euklid, Platon, Euripid, Demosten i drugi.⁹ Najpoznatija privatna knjižnica iz tog razdoblja bila je Aristotelova knjižnica, koja je s vremenom počela djelovati i kao javna knjižnica. Uz privatne i dvorske knjižnice, djelovale su i javne knjižnice opće namjene, u kojima su građani mogli čitati te naručivati vlastite kopije iz knjižnične zbirke.

U helenističkom razdoblju, vladari su osnivali knjižnice širom Male Azije, Egipta te na Siciliji.¹⁰ Najvažnija knjižnica tog razdoblja bila je Aleksandrijska knjižnica, koju je utemeljio Ptolomej I. Soter 286. g. pr. Kr. Cilj osnivača te knjižnice bio je okupiti sva djela grčke književnosti na jednom mjestu, što je pretpostavljalo vrijednu potragu za svitcima važnim za grčku kulturu te prepisivanje istih. Brojni učenjaci starog svijeta su je posjećivali, što ju je činilo intelektualnim središtem tog razdoblja. Vjeruje se da je u vrhuncu svojeg postojanja knjižnica posjedovala oko 700 tisuća svitaka.¹¹ Važnost knjižnica u antičkom razdoblju ogledala se u količini građe koju su posjedovale, što čini zbirku Aleksandrijske knjižnice iznimno važnom.

Intelektualci antičkog doba knjižnicu smatraju pomagalom pri stvaranju vlastitih književnih ili stručnih djela. Važno je spomenuti i utjecaj knjiga na književni opus tadašnjih pisaca grčke poezije. Naime, pišući po uzoru na književnu tradiciju, pisci su izmjenjivali postojeće ideje s vlastitima te se postavlja pitanje bi li postojalo kreativnije stvaralaštvo iz tog razdoblja da nisu posjedovali vlastite knjižnice. Za razliku od grčke poezije, za napredovanje u različitim područjima znanostibilo je iznimno bitno istraživati i pisati koristeći se postojećim zapisima o pojedinoj temi. Najzorniji primjer preuzimanja postojeće tradicije ogleda se u rimskoj tradiciji, koja je preuzela većinu karakteristika i običaja helenističke kulture pri izgradnji vlastitog carstva.

⁸ Isto, str. 77.

⁹ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Matica Hrvatska, 2006. Str. 137.

¹⁰ Pelc, Milan. Nav. dj. Str. 48.

¹¹ Isto.

U razdoblju starog vijeka na hrvatskom tlu su prebivala ilirska plemena. Iliri su bili jedan od velikih naroda stare Europe iz indoeuropske jezične skupine. Došli su na ove prostore krajem 3. tisućljeća pr. Kr., nastanivši područja od „istočnih obronaka Alpa i Rijeke Soče do Epira na jugoistoku, te od Dunava i Drave na sjeveru do Jadrana na jugu.“¹² Neka od ilirskih plemena koja su nastanila navedeno područje bili su Liburni, Japodi, Delmati i dr. Ne postoje arheološki dokazi koji bi utvrdili postojanje pisane baštine na ilirskom jeziku, samo na ponekim područjima se koristio grčki jezik. Naime, plemena na istočnoj obali Jadrana nisu ni pokušali stvoriti svoje pismo, već su se tek nakon rimske okupacije počeli koristiti latinskim pismom i jezikom.

Pretpostavlja se kako su na hrvatskom tlu u antičko doba postojale dvije knjižnice, iako ne postoje čvrsti dokazi za to. Prva od njih je ona u ladanjskoj vili u uvali Verige, na zapadnom dijelu otoka Veli Brijun.¹³ Vjeruje se kako je knjižnica djelovala u rezidencijalnom dijelu vile. Činjenica koja potkrepljuje postojanje te knjižnice je kretanje bogatog sloja rimske društvene elite u toj vili, koji su bili učeni ljudi željni čitanja i zainteresirani za knjigu. Druga knjižnica koja je u tom razdoblju mogla djelovati bila je ona u Dioklecijanovoj palači u Splitu, iako se smatra da sam Dioklecijan nije bio zaljubljenik u knjigu. Pretpostavlja se da je knjižnica postojala u blizini „tablinuma“, prostorije u kojoj se nalazila careva pismohrana. Kako je palača djelovala do srednjeg vijeka, može se nagađati kako je u palači postojala pisarska radionica i knjižnica splitskih biskupa koji su se bavili prepisivačkom djelatnošću.¹⁴

2.2.Srednji vijek

U razdoblju srednjeg vijeka knjiga i knjižnica gube svoju društvenu ulogu zbog velikih promjena u društvu te one prestaju biti mjesto okupljanja, živih rasprava i prijenosa informacija i znanja. Umjesto toga, knjižnice se smještaju u različite, većinom crkvene, ustanove, poput kaptola, samostana i dvorova.¹⁵

Tijekom ranog srednjeg vijeka samostani postaju središta razvoja knjižne kulture. Za svaki samostan bilo je karakteristično posjedovanje manje ili veće zbirke knjiga koje su

¹²Zaninović, Marin. Iliri u antici na hrvatskom tlu. // Hrvatska i Europa : kultura, znanost i umjetnost : Sv. 1 : Srednji vijek : (VII. - XII. stoljeće) / uredio Ivan Supičić - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti : AGM : Školska knjiga, 1997. Str. 55.

¹³ Stipčević, Aleksandar. Knjige na hrvatskom tlu do kraja XVII. stoljeća. Zadar: Ogranak matice hrvatske, 2016. Str. 18.

¹⁴ Isto, str. 20.

¹⁵ Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 110.

najčešće bile namijenjene vjerskim obredima ili drugim aktivnostima vjerskog karaktera. U manjim samostanima knjige su se čuvale u škrinjama i ormarima koji su bili razmješteni u prostorije po funkciji, dok su u većim samostanima postojali posebni pultovi za tu svrhu. Tek u kasnom srednjem vijeku, knjižnice dobivaju posebne prostorije koje su također imale posebne pultove za čitanje.¹⁶ Kako su samostani posjedovali skromne zbirke knjiga, nije postojala potreba za izgradnjom većih građevina u svrhu pohrane knjiga, kao što se to radilo u razdoblju antike. Uz samostanesu često djelovali skriptoriji u kojima su se vrijedno prepisivale različite vrste djelatice su se tom praksom očuvala djela iz razdoblja antike. Iako su samostani bili glavna središta kulture i pismenosti te glavni proizvođači i vlasnici knjiga, knjige su bile teško dostupne širem krugu čitatelja.¹⁷ Bitno je napomenuti kako se u samostanima važnijim smatrao pojedinačni rukopis i njegov intelektualni doprinos od prakse sistematičnog okupljanja zbirke knjiga. Naime, knjižnica se u tom razdoblju više smatrala posljedicom povećanog procesa proizvodnje knjiga te su se povjesničari u skladu s time uvijek više koncentrirali na pojedinačne autore i radove nego na cjelovitu zbirku knjiga neke knjižnice.¹⁸

Uz samostanske knjižnice osnivale su se kaptolske i katedralne knjižnice, također u prvim stoljećima srednjeg vijeka. Pretežno su se osnivale u Engleskoj, Francuskoj, Njemačkoj i Italiji. Nastale su u sklopu prvostolnih kaptola te su bile povezane s katedralnim školama. Kaptolske knjižnice su se obično dijelile u tri odjela: teološku knjižnicu, koja je služila kaptolskom zboru, prostoriju s knjigama za opću upotrebu te knjižnicu seminara koja je služila za obrazovanje svećenika.¹⁹

S razvojem sveučilišta u 12. i 13. stoljeću počele su se osnivati sveučilišne knjižnice. Knjižnice na sveučilištima su sadržavale kako vjerska djela, tako i djela vezana uz filozofiju, medicinu, pravo i druga svjetovna područja. Najčešće su bile podijeljene u dva dijela: „magnalibraria“, javnu knjižnicu odnosno čitaonicu gdje su studenti i profesori mogli čitati češće korištene knjige te „parvalibraria“, privatnu knjižnicu koja je djelovala kao zajednička knjižnica gdje su se mogli posuđivati duplikati i visoko specijalizirane knjige.²⁰ Jedna od najpoznatijih i najbogatijih sveučilišnih knjižnica bila je ona u Sorboni, a djelovala je u sklopu sveučilišta u Parizu. Sveučilišne knjižnice su uvelike bile povezane sa svojim fakultetima i

¹⁶ Pelc, Milan. Nav. dj. Str. 76.

¹⁷ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Matica Hrvatska, 2006. Str. 239.

¹⁸ Sunderland, Luke. Introduction: medievallibraries, historyofthebook, andliterature. // FrenchStudies 70, 2 (2016), str. 1.

¹⁹ Pelc, Milan. Nav. dj. Str. 78.

²⁰ Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 130.

njihovim kolegijima. Svaki kolegij je pribavljao građu za svoje učenike te se ona slobodno mogla koristiti u knjižnici.²¹

Crkveni dostojanstvenici i učenjaci, brojni intelektualci te vladari iz razdoblja srednjeg vijeka nerijetko su posjedovali vlastite, privatne knjižnice. U to vrijeme, posjedovanje vlastite zbirke knjiga bilo je znak prestiža i bogatstva. U pojedinim privatnim knjižnicama nalazili su se vrijedni, izvorni kodeksi ili prijepisi antičkih djela. Kao i ostale knjižnice srednjeg vijeka, privatne knjižnice su bile zatvorene za javnost te su se njima mogli koristiti samo odabrani prijatelji vlasnika knjižnica, učenjaci i slično. Kao primjer privatne, dvorske knjižnice može poslužiti knjižnica rimsko-njemačkog cara i kralja Sicilija Friedrika II., koja je bila jedno od intelektualnih središta tadašnje Europe

Slično kao i u ostatku Europe, u Hrvatskoj su u srednjem vijeku djelovale privatne i crkvene, odnosno samostanske knjižnice. U hrvatskim samostanima se provodila prepisivačka djelatnost, kako bogoslovnih knjiga, tako i knjiga antičkih pisaca. Također, ukoliko su uz samostan djelovale škole, one su također imale vlastite knjižnice. Primjerice, u samostanu sv. Frane u Zadru postojao je teološki studij od 13. stoljeća te u njegovom sastavu djelovala i knjižnica u kojoj se nalazila priručna i druga literatura potrebna za učenje.²² Iako su u početku franjevački samostani imali skromniji pristup prema knjizi, nakon smrti sv. Franje postaju središta knjižne proizvodnje. Dominikanci su od svog osnutka iznimno njegovali intelektualan rad i knjige, pa su prema tome imali vrlo bogate knjižnice u kojima su se, uz knjige vjerskog sadržaja, nalazile i knjige antičkih te srednjovjekovnih pisaca.²³ Knjige su bile dostupne za posudbu učenim ljudima, ali su postojala vrlo stroga pravila vezana uz vraćanje knjiga.²⁴ Od 14. stoljeća sve je veći broj privatnih knjižnica u Hrvatskoj, čiji su vlasnici bogati trgovci, učeni ljudi, javni bilježnici, liječnici i ostali. Oni su kupnjom i prepisivanjem knjiga stvarali vlastite knjižnice, kao što je to uostalom bila uobičajena praksa za privatne knjižnice.

2.3. Humanizam, renesansa i prosvjetiteljstvo

Krajem 13. stoljeća započinje razdoblje humanizma, intelektualnog preporoda u srednjovjekovnoj Europi. Navedeno razdoblje obilježava zainteresiranost i potraga

²¹ Pelc, Milan. Nav. dj. Str. 78.

²² Stipčević, Aleksandar. Knjige na hrvatskom tlu do kraja XVII. stoljeća. Zadar: Ogranak matice hrvatske, 2016. Str. 32.

²³ Isto, str. 33.

²⁴ Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata: Knjiga I. : Srednji vijek : (od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine). Zagreb : Školska knjiga, 2004. Str. 308.

književnika, filozofa i drugih intelektualaca za djelima antičkih pisaca.²⁵ Naime, grčke knjige dobivaju iznimno na vrijednosti zahvaljujući svojem sadržaju. Primjerice, za studente tog razdoblja, posebno iz Carigrada, bilo je karakteristično da donose iz Bizanta knjige grčkih antičkih pisaca, filozofa i znanstvenika.²⁶ Poznato je kako su srednjovjekovne knjižnice većinom bile zatvorene za javnost te je njihova građa bila dostupna samo crkvenim dostojanstvenicima, vladarskoj eliti i odabranim intelektualcima. Za razliku od toga, u vremenu humanizma nastojalo se što više otvoriti knjižnice javnosti. Primjer toga su predstavljali vlasnici privatnih knjižnica, koji su pri predaji vlastitih zbirka u samostane ili sveučilišta zahtijevali da one budu dostupne široj javnosti.

Razvoj i širenje knjižne kulture zahvaljujući izumu tiskarstva bilježi porast broja privatnih knjižnica. Među intelektualcima i učenjacima knjiga se cijenila kao prijenosnik i utjelovljenje znanja. Iako se nakon izuma tiskarstva tiskana knjiga počinje sve više širiti, rukopisni kodeksi se u početnom razdoblju još uvijek smatraju najvrjednijim dijelom nečije privatne knjižnice.

U razdoblju humanizma bilo je karakteristično ostavljati privatne knjižnice otvorene javnosti, osobito nakon što su privatne zbirke prelazile iz vlasništva pojedinaca u ruke javnih ustanova, poput samostana. Primjer takve knjižnice je zbirka od 800 kodeksa Niccolò dei Niccolia, koji svoju knjižnicu ostavlja dominikanskom samostanu sv. Marka u Firenci. Ona je bila jedna od prvih knjižnica otvorenih učenim korisnicima u razdoblju renesanse.²⁷ Također, bitno je spomenuti značajnu knjižnicu obitelji Medici, s dvoranom za čuvanje i čitanje knjiga. Otvorena je za korištenje 11. srpnja 1571. godine kao Biblioteca Laurenziana te je u potpunosti bila dostupna učenoj javnosti.²⁸ Prije toga, doživjela je burno razdoblje pljačkanja i premještanja. U svom zlatnom dobu, njome su se služili značajni uglednici talijanske renesanse. Također, bila je uvelike zaslužna za kulturni uspon tog razdoblja.²⁹

Nadalje, knjižnica Matije Korvina bila je jedna od najbogatijih vladarskih knjižnica u razdoblju renesanse. Sadržavala je dvorski skriptorij, mjesto za prepisivanje i opremanje knjiga. Knjižnica se sastojala od dvije dvorane od kojih je jednaslužila za smještaj rimskih djela, a druga je sadržavala grčka djela. Može se zaključiti kako su knjižnice ovog razdoblja

²⁵ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Matica Hrvatska, 2006. Str. 309.

²⁶ Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 164.

²⁷ Pelc, Milan. Nav. dj. Str. 152.

²⁸ Isto, str. 153.

²⁹ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Matica Hrvatska, 2006. Str. 320

bile karakteristične po oponašanju antičkog uređenja knjižnice. Tijekom 18. i 19. st. mnoge vladarske knjižnice su se razvile u nacionalne knjižnice.

Kako se fondovi knjižnica počinju povećavati zahvaljujući povećanoj tiskarskoj proizvodnji knjige, knjižnice počinju dobivati zasebne prostorije i građevine. Prostorije u kojima su se čuvale knjige bile su izdužene dvorane s policama za knjige uz zid i stolovima za čitanje u sredini prostorije.³⁰

Za razvoj učenosti i znanosti uvelike su bile značajne sveučilišne knjižnice, sa svojim velikim zbirkama knjiga različite tematike, dok su gradske knjižnice svoju ulogu temeljile na obrazovanju običnih građana. Unatoč novim uvjetima u kojima svi slojevi društva imaju pravo na obrazovanje i pristup knjigama, uloga knjižnica i dalje se većinom očituje u skupljanju i čuvanju vrijednih rukopisa namijenjenih za vladarske slojeve društva i intelektualce.

U 17. stoljeću, u vremenu začetka prosvjetiteljstva, knjižnice doživljavaju velike promjene. Zbog procesa sekularizacije u mnogim protestantskim zemljama mnoštvo samostanskih knjižnica tog vremena propada, a knjige završavaju u privatnim, nacionalnim i sveučilišnim knjižnicama. Mnoge kneževske biblioteke osnovane su u 17. stoljeću, a jedna od njih je knjižnica kardinala Julesa Mazarina u Parizu. Mazarinova knjižnica bila je jedna od reprezentativnih knjižnica prosvjetiteljskog razdoblja otvorenih za korištenje učenjacima.

Osim kneževskih knjižnica, razvijaju se mnogobrojne knjižnice u sklopu starih i novih sveučilišta. Kao što je već ranije spomenuto, sveučilišne knjižnice bile su bitne za širenje i stvaranje znanja. Za razliku od njih, većina vladarskih i crkvenih knjižnica imala je više reprezentativnu, nego znanstvenu ili obrazovnu ulogu.³¹ Naime, knjige su bile pretežno prikazivane i prezentirane kao primjer nečijeg bogatstva i moći, a ne kao materijal proučavanja. Jedini koji su proučavali knjige i imali neograničeni pristup zbirkama bili su knjižničari.

Humanističko razdoblje donosi razvoj knjižne kulture i za Hrvatsku, kako u samostanima, tako i u brojnim, značajnim privatnim knjižnicama. Najznačajniji humanist u Splitu, Marko Marulić, posjedovao je vlastitu privatnu knjižnicu. Prema oporuci saznaje se kako se njegova zbirka sastojala od crkvenih, pjesničkih, povijesnih, zemljopisnih,

³⁰ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Matica Hrvatska, 2006. Str. 154.

³¹ Pelc, Milan. Nav. dj. Str. 167.

astronomskih i drugih djela.³² Za Split bilo je karakteristično djelovanje humanističkog kruga, koje je obuhvaćalo posuđivanje knjiga, pisanje djela na latinskom i hrvatskom jeziku, nabavljanje knjiga iz Italije i drugih dijelova Europe za vlastite privatne knjižnice. Osim u Splitu, privatne knjižnice su se razvijale i u Zadru, Hvaru i Dubrovniku. Bitno je napomenuti kako su vlasnici privatnih zbirka knjiga, prilikom predaje zbirke samostanu ili javnim knjižnicama, zahtijevali da njihove knjige budu dostupne javnosti. Također, samostanske knjižnice u Dubrovniku su koristili građani, što je vidljivo po odluci Dubrovačkog senata iz 1501. godine da osigura novac za izgradnju posebne prostorije u dominikanskom samostanu koja će biti dostupna za korištenje građanima i strancima koji posjećuju grad.³³

Osim privatnih knjižnica, osnovane su brojne pavlinske i isusovačke knjižnice u sklopu njihovih škola. Fondovi njihovih knjižnica sadržavali su knjige različitih sadržaja, od djela religioznog karaktera, do raznih priručnika, udžbenika i djela svjetovnih pisaca. Uloga knjižnice se najčešće očitovala u njezinoj povezanosti s obrazovnim programom redovničkih škola. Nakon razdoblja okupacije Turaka, kulturni život doživljava ponovni procvat te većina dvoraca, palača i samostana posjeduje vlastitu knjižnicu.

2.4. Razdoblje 19. i 20. stoljeća

Razdoblje 19. i 20. stoljeća donosi sa sobom povećanu knjižnu proizvodnju, veću razinu pismenosti te šire dostupnu mogućnost obrazovanja. Takve velike promjene zahtijevale su od informacijskih ustanova poput knjižnice da se prilagodi novim trendovima. Još od sredine 19. stoljeća sve češće se osnivaju narodne, školske i dječje knjižnice.

Važnost uloge narodnih knjižnica počinje se očitovati u sudjelovanju u kulturnom i obrazovnom sustavu svake države. Knjižnice znanstvenih instituta, sveučilišne i nacionalne knjižnice tako su bile iznimno bitne za obrazovanje zainteresiranih građana. Također su inarodne knjižnice bile dostupne svim građanima, koji su bili zaljubljenici u knjigu i čitanje. Knjižnice u vlasništvu privatnih osoba, crkvenih institucija i vladara više su djelovale kao spremišta vrijednih knjiga, nego kao javne obrazovne ustanove i mjesta za učenje.³⁴

³² Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Matica Hrvatska, 2006. Str. 334.

³³ Isto, str. 335.

³⁴ Pelc, Milan. Nav. dj. Str. 283.

Za pokret unaprjeđenja sustava i djelovanja knjižnica iznimno je bio zaslužan Antonio Panizzi, knjižničar Britanskog muzeja. Zahvaljujući njemu, razvijen je koncept raspodjele funkcije knjižnice u tri dijela prema prostorima, a to su: prostor za korisnike koji je obuhvaćao veliku čitaonicu s priručnom građom, prostor za djelatnike knjižnice koji obrađuju građu i daju ju na korištenje te prostor za same knjige odnosno spremišta.³⁵ Prema tom uređenju, knjižnica postaje otvorena, obrazovna ustanova dostupna svim građanima zainteresiranima za obrazovanje i intelektualno uzdizanje. Također, u tom razdoblju nacionalne knjižnice dobivaju nove, suvremene građevine za smještaj svoje građe zbog povećanog obujma građe.

U 20. stoljeću knjiga i knjižnice doživljavaju brojne uspone i padove. Nakon povećanog širenja, knjižna kultura doživljava pad zbog širenja totalitarnih režima. To razdoblje praćeno je cenzurama i spaljivanjima knjiga. U daljnjem razdoblju, knjižnice preuzimaju važnu ulogu prenositelja informacija i obavljanja drugih informacijskih djelatnosti. Također, u suvremenom razdoblju sve većeg širenja brojnih informacija mrežnim putem, knjižnica služi kao mjesto pristupa vjerodostojnim informacijama.

Za Hrvatsku je u 19. stoljeću bilo karakteristično osnivanje javnih knjižnica, i to u okviru ilirskih čitaonica. Naime, tijekom razdoblja društvenog, političkog i kulturnog preporoda u Hrvatskoj, sudionici pokreta okupljali su se u čitaonicama radi dogovora oko političkih akcija i kulturnih programa.³⁶ Bitno je naglasiti tu važnu ulogu čitaonica tijekom razdoblja preporoda jer su se one, zajedno s pokretom, počele širiti cijelom Hrvatskom. Osnivanje i djelovanje narodnih čitaonica bilo je temelj za daljnje djelovanje i nastanak dijela današnjih gradskih knjižnica. U 20. stoljeću, unatoč otežanom kretanju knjiga iz inozemstva, knjižnice u Hrvatskoj, osobito narodne knjižnice, nastavile su se razvijati sukladno s povećanom razinom pismenosti, napretkom obrazovnog društva i kulturnog života.

³⁵ Isto.

³⁶ Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 216.

3. Knjižnice kao dio kulturnog identiteta

Kulturni identitet je, prema definiciji, „pojam koji izražava jedinstvenost i autentičnost neke kulture te pripadnost pojedinca ili društvene skupine toj kulturi.“³⁷ Ono što tvori kulturni identitet su jedinstvene, materijalne ostavštine pojedinog društva, poput određenih građevina ili predmeta te nematerijalne ostavštine, poput običaja, jezika, književnosti i ostalog.

U sklopu očuvanja materijalne i nematerijalne kulturne baštine djeluju razne kulturne institucije čija je zadaća čuvati ih i prezentirati sadašnjim i budućim generacijama. Samim time, kulturne institucije smatraju se dijelom kulturnog identiteta, kako zbog sudjelovanja u tom procesu, tako i zbog njihove uloge čuvara tradicije i kulture. Kulturne institucije također imaju zadaću pružiti prostor svim korisnicima zainteresiranima za sudjelovanje u očuvanju i stvaranju kulture, neovisno o njihovim stajalištima i mišljenjima. Nadalje, u ulogu kulturnih institucija ubraja se i premošćivanje udaljenosti među pojedincima i skupinama koji žive na istom području, pronalaženje zajedničkog jezika te gradnja budućnosti na temeljima zajedničke prošlosti.³⁸ Osim što su na raspolaganju svojim korisnicima, kulturne institucije su dužne sudjelovati u procesu okupljanja zajednice te stvaranja osjećaja zajedništva među okupljenima. Također, imaju dužnost okupljanja složenog i strukturiranog znanja koje će biti usklađeno sa zbivanjima iz „vanjskog“ svijeta.

Kao što je već poznato, knjižnicase razvija pod utjecajem različitih vanjskih okolnosti, poput društvenih i političkih događanja, potreba svojih korisnika i sl. Ona skuplja, sistematizira, pohranjuje te daje na korištenje knjižnu i drugu građu svojim korisnicima. Dio građe koju pohranjuje sadrži informacije o postojanju i djelovanju određene kulture i civilizacije. Knjižnicu se može smatrati oblikom skupnog pamćenja čovječanstva, ona utjelovljuje i ovjekovječuje duh društva, sredine i vremena, kako prostorno, tako i vremenski.³⁹ Ona je zadužena za trajno i organizirano čuvanje te davanje na korištenje sve građe koja je nastala u određenoj sredini, koja sadrži informacije o toj sredini te o pojedincima koji u njoj žive.

Putem skupljanja knjižne kulturne baštine, ljudi vode brigu o održavanju i čuvanju svojevrsnih dokaza vlastitih života i kulture, a za to ih motivira osjećaj vlasništva, osobnog

³⁷ Kulturni identitet. // Proleksis enciklopedija. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/511/> (27.4.2017.)

³⁸ Carr, David. *The promise of cultural institutions*. Walnut Creek, CA : Alta Mira Press, 2003. Str. 38.

³⁹ Stipanov, Josip. *Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 12.

identiteta i želje za razvijanjem znanja. Vodeći se s time, svako društvo osniva prikladne ustanove, poput knjižnice, kako bi njihovi običaji i kultura nadživjeli sadašnjost i postali trajni.⁴⁰ Tako se stvara poveznica između društva i njegove kulture, gdje svaki član tog društva može sudjelovati u procesu očuvanja, podsjećanja i daljnjeg razvijanja kulturne ostavštine. Bez tog procesa, određeno društvo bi ostalo bez jasne slike temelja nekog društva i povezanosti s prijašnjim generacijama. Knjižnice samo učvršćuju određene vrijednosti, vjerovanja i običaje određenog društva.

U promjenjivim okolnostima u kojima se knjižnice razvijaju, dužne su se prilagođavati zahtjevima i potrebama svojih korisnika tako što eksperimentiraju s novim uslugama i građom. Kroz povijest, knjižnice su doživjele brojne promjene, od razvijanja u središtu događanja u antičkom svijetu, preko skromnog, zatvorenog djelovanja samostanskih knjižnica, do sudjelovanja u procesu reformacije i razvijanja znanosti i novog znanja. Različite promjene utjecale su na oblikovanje strukture knjižnica, njezinih fondova i sadržaja, načina organiziranja i upravljanja te na vrste i načine pružanja usluga.⁴¹ Zato je oduvijek bilo bitno da za svoje korisnike knjižnica pruža informaciju kroz različite, prikladne izvore, prijedloge, gledišta te uvijek pružajući kontekst u pozadini neke informacije.⁴² Također, pri procesu obrazovanja svojih korisnika, za razliku od načina učenja u školama, korisnici su u knjižnici slobodni odabrati vlastiti stil učenja o određenoj temi.

U svrhu sažimanja uloge knjižnice kao kulturne institucije i dijela kulturnog identiteta, postoje brojni razlozi zbog kojih se one razvijaju i djeluju u društvu. Kao prvo, knjižnice čuvaju i održavaju dokaze kontinuiranog djelovanja čovječanstva te time održava sjećanja na prijašnja razdoblja. Nadalje, pohranjuje određenu građu koja će služiti za provjeravanje autentičnosti određenog događaja ili za potrebe referenciranja. Također, prilikom korištenja knjižnice i njezine građe, korisnici otkrivaju i stvaraju nova znanja.

⁴⁰ Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 17.

⁴¹ Isto, str. 24.

⁴² Carr, David. Nav. dj. Str.44.

4. Knjižnice i kulturno naslijeđe na meti tijekom ratnih razaranja

U ovom poglavlju pomnije će se govoriti o procesu uništavanja knjižnica tijekom ratnih razaranja. Napadači određenog područja nerijetko imaju cilj uništiti cjelokupnu ostavštinu naroda koji se nalazi na njihovoj meti. Važan dio ostavštine pojedinog društva čini kulturna baština zbog toga što predstavlja i ovjekovječuje njegovu povijest i učvršćuje kulturni identitet zajednice. Takvi razlozi dovoljan su povod okupatorima da unište kulturnu baštinu određenog naroda te ih svojevrсно izbrišu s lica zemlje. Nadalje, kako knjižnice čine bitan dio kulturne baštine, čuvajući pisane dokaze nečijeg povijesnog i kulturnog djelovanja, one su se također od samih početaka svojeg postojanja nalazile na meti napadača tijekom ratnih razaranja. U zadnjem dijelu ovog poglavlja obradit će se poznati, ogleđni primjeri uništenih knjižnica koji su obilježili određena povijesna razdoblja.

4.1. Povodi za uništavanjem kulturne baštine

Kulturna baština, u materijalnom i nematerijalnom obliku, smatra se naslijeđem određenog naroda, skupine ili društva koji čini bitan dio njihovog kulturnog identiteta. Cilj očuvanja kulturne baštine je pomno sačuvati naslijeđe prošlih generacija za dobrobit budućih generacija, u svrhu identificiranja pojedinca s određenom sredinom i osjećaja pripadnosti. Baština koja se smatra bitnom za ovaj dio rada je fizička, materijalna baština, koja uključuje građevine, spomenike, artefakte, povijesne lokalitete i slično. Također, za zajednički prostor određenog društva poput kulturnih građevina, karakteristično je okupljanje različitih skupina ljudi koji dijele iskustva vezana uz određeno područje. Putem takve suradnje stvaraju se zajednički identiteti i nove tradicije.

Tijekom ratnih sukoba, kulturna baština se često nalazi na meti razaranja, posrednim ili neposrednim putem. Motiv za sveobuhvatno uništavanje teritorijalnog područja određenog naroda ili skupine očituje se u želji za osvajanjem fizičkog teritorija zajednice koje je na meti te zbog trajnog izbacivanja neprijatelja s tog područja. Nadalje, uništavanje kulturne baštine neprijateljskom narodu odvija se zbog želje napadača za potpunom dominacijom,

teroriziranjem i podjelom društva na meti.⁴³ Uništavanje cjelokupnog teritorija ne predstavlja samo uništavanje života društva koji trenutno živi tamo, već i cijele generacije ljudi.⁴⁴

Važno je napomenuti kako kulturne građevine same po sebi nisu nužno politične, ali s obzirom na to da čine identitet određenog naroda ili skupine, njihovo je djelovanje uvjetovano političkim kretanjima. Zbog značajnog doprinosa kulturnom identitetu, postaju ranjivi dio određene civilizacije te njihovo uništavanje u ratovima predstavlja značajnu štetu oštećenom narodu. Čak i tijekom unutarnjih sukoba i prevrata određenog naroda, ono što se smatra u tom trenutku važnim se čuva i održava, dok se simboli prošlog života znaju uništavati ili ih se ostavlja propadanju. Takva praksa je osobito evidentna kroz etnička čišćenja.⁴⁵

4.2. Knjižnice na meti tijekom ratnih razaranja

Vrijednost knjižnica i njezinih fondova se ne očituje u količini građe koju posjeduje, već u njezinoj kvaliteti, značaju i doprinosu. Sve društvene, kulturne, političke, religiozne i ekonomske prilike nekog društva se mogu pronaći u nekom obliku zapisa u knjižnicama i drugim informacijskim ustanovama.⁴⁶

Unatoč naporima koji se ulažu u njihovo razvijanje i održavanje, knjižnice su kroz sva povijesna razdoblja propadale ili bile uništavane. U nekim ratnim sukobima, knjižnice se nisu izravno nalazile na meti okupatora, ali su završile kao kolateralna žrtva tih sukoba. Razlozi uništavanja knjižnica su mogli biti etničke, religiozne, teritorijalne i nacionalne prirode.

Posebnost procesa razaranja i uništenja knjižnica prouzročenih namjernim čovjekovim djelovanjem tijekom ratnih razaranja je u tome što su za to bili zaslužni drugi ljudi, druga zajednica, druga država, a ne društvo koje ih je osnovalo i razvijalo.⁴⁷ Tijekom ratnih sukoba, okupatorima je cilj izbrisati cjelokupno sjećanje, naslijeđe i identitet naroda na meti. Neprijateljska vojska uništava kulturno naslijeđe drugog naroda ponekad i nesvjesna njegovog značenja i bogatstva. Ako su bili svjesni vrijednosti određenog knjižnog blaga, krali su ga i prenosili u vlastite knjižnice što je bilo karakteristično za kasnija razdoblja u kojima se

⁴³Bevan, Robert. *The destruction of memory: architecture at war*. London: Reaktion, 2006. Str. 8.

⁴⁴Stenning, Stephen. *Destroying cultural heritage: more than just material damage*. URL: <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/destroying-cultural-heritage-more-just-material-damage> (30.4.2017.)

⁴⁵Bevan, Robert. Nav. dj. Str. 11.

⁴⁶BoydRayward, Warden; Jenkins, Christine. *Libraries in times of war, revolution and social change*. // *Library Trends* 55, 3 (2007), str. 362.

⁴⁷Stipanov, Josip. *Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 262.

povećava svijest o pisanoj riječi. Fundamentalna ljudska prava se krše zbog uništavanja knjiga i knjižnica, kao što su prava na dostojanstvo, prava na posjedovanje pisane baštine kao dokaza postojanja određene nacije, pravo na identitet i pravo na informaciju.⁴⁸

U antičkom razdoblju, knjižnice su bile uništavane rutinski u ratovima koji su se vodili oko nekog područja. Karakterističan primjer uništavanja cjelokupnog teritorija i kulturnog naslijeđa u antičko doba je napad na Rim od strane Vandala 455. godine. Knjižnice su se uništavale vatrom ili su bile ostavljene u ruševinama. Nakon sukoba, pobjednici su znali odnositi cjelokupni sadržaj neprijateljeve knjižnice koji bi nosio simbolično značenje pokoravanja neprijatelja. Osim toga, knjižnice su se uništavale osobito u religioznim sukobima kada su neprijatelji posjedovali knjige heretičke prirode iz gledišta okupatora. Tek se nakon Francuske revolucije javlja potreba za širenjem ideje o vrijednosti kulturne baštine određenog naroda te isticanje važnosti njezine zaštite, neovisno o političkim previranjima i sukobima. Porastom pismenosti i obrazovanja šireg dijela stanovništva u 19. i 20. stoljeću, ideje o šticeanju knjiga i knjižnica se šire i postaju uobičajeno mišljenje većine društava.⁴⁹

Lucien X. Polastron u svojoj knjizi *Books on Fire: The Destruction of Libraries throughout History* donosi kvalitetnu misao o tragičnosti uništavanja knjižnica:

„Stvaranje zaslužuje spaljivanje. U ovom fundamentalnom mitu o univerzalnoj knjižnici, koji čini čovjeka ravnopravnim rajju, ono što je češće zapisano u sjećanjima je tragičnost njezina uništenja, više od dosega kojeg je trebala obuhvatiti ili duge pustolovine njezinog obogaćenja.“⁵⁰

4.3. Primjeri uništenih knjižnica kroz povijest

Tijekom ratnih razaranja bilježi se velik broj uništenih značajnih, većih knjižnica koje su bili simboli određenog vremena, civilizacije ili kulture. U nastavku rada izdvojit će se par značajnih primjera uništavanja knjižnica koji su obilježili određena povijesna razdoblja ili povijest određenih civilizacija.

⁴⁸ Isto, str. 16.

⁴⁹ Knuth, Rebecca. *Burning books and leveling libraries: extremist violence and cultural destruction*. Westport, Conn : Praeger, 2006. Str. 5.

⁵⁰ Polastron, Lucien X. *Books on fire: the destruction of libraries throughout history*. London : Thames & Hudson, 2007. Str. XII.

Na području Mezopotamije u razdoblju prvih civilizacija, razvile su se prve knjige na glinenim pločicama. Iako ih vatre nisu mogle uništiti kao ostale knjige rađene od osjetljivih materijala, bile su podložne štetnom utjecaju poplava te su ih ljudi razbijali tijekom brojnih ratnih razaranja na tom području. Oko 3300. godine pr. Kr. nastaju prve knjižnice, koje su sadržavale glinene pločice s ekonomskim registrima kao i podacima o flori, fauni i mineralima.⁵¹ Većina prvih knjižnica je uništena, a veći dio njihove građe razbijen. Ašurbanipal, asirski kralj koji je vladao od 668. do 627. g. pr. Kr., podignuo je knjižnicu u svojoj palači u gradu Ninivi. Ostaci njegove knjižnice najveća su poznata zbirka babilonsko-asirske književnosti.⁵² Uz njegovu, djelovale su još dvije knjižnice u tom gradu, jedna u palači kralja Senaheriba te jedna u palači boga Nabu. Knjižnice u Ninividoživjele su tragičnu sudbinu kada su 612. g. pr. Kr. Babilonci i Medijci uništili cijeli grad, pa tako i njegove knjižnice.⁵³

Jedna od najpoznatijih knjižnica helenističkog doba i najvažnijih u povijesti knjižnica uopće je Aleksandrijska knjižnica. Utemeljio ju je Ptolomej I. Soter 209. g. pr. Kr. u sklopu Museiona, odnosno Aleksandrijskog muzeja koji je bio središte kulturne, umjetničke i znanstvene djelatnosti.⁵⁴ Aleksandrijska knjižnica bila je iznimno važna za rad tadašnjih učenjaka i intelektualaca, ali i običnih građana koji su također imali pristup njezinoj građi. Po tome, ona se smatra jednom od prvih javnih knjižnica uopće. Što se tiče uništenje Aleksandrijske knjižnice, još uvijek su aktualne debate oko toga tko je zapravo bio zaslužan za njezino uništenje i propadanje. S jedne strane, vjeruje se kako je u njezinom uništenju poglavito sudjelovao Julije Cezar, koji je tijekom rata 48. g. pr. Kr. za prijestolje Egipta stao na Kleopatrinu stranu. Nakon što je Cezar vatrom napao egipatsku flotu, vatra se proširila i na skladišta uz obalu koja su sadržavala oko 40 000 jedinica knjižne građe.⁵⁵ Osim Cezara, za uništenje knjižnice krive se kršćani i biskup Teofil, koji su po naredbi cara Teodozija zapalili Serapej 351. g. pr. Kr.⁵⁶ U srednjem vijeku pojavljuje se priča o arapskom uništenju Aleksandrijske knjižnice u 642. godini, iako je upitno je li do te godine Aleksandrijska knjižnica uopće još i postojala.

Konstantinopol je postao glavni grad Bizantskog carstva u 330. godini. Ljubav prema knjizi i knjižnicama u Bizantskom carstvu bila je uvelike raširena, pa su tako postojale, osim

⁵¹Báez, Fernando. Nav. dj. Str. 24.

⁵²Ašurbanipal. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4356> (1.5.2017.)

⁵³Báez, Fernando. Nav. dj. Str. 29.

⁵⁴Aleksandrijski muzej i knjižnica. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1556> (1.5.2017.)

⁵⁵Báez, Fernando. Nav. dj. Str. 49.

⁵⁶El-Abbadi, Mostafa; Fathallah, Omnia M. What happened to the ancient library of Alexandria? Leiden : Brill, 2008. Str. 75.

onih u samostanima, brojne privatne knjižnice u to doba koje su često sadržavale također brojne antičke klasike. Tijekom ikonoklastičkog pokreta, kojeg je pokrenuo Leo III. između 7. i 9. stoljeća, knjige brojnih autora našle su se na meti. Neprikladni iluminirani rukopisi koji su se nalazili u knjižnicama su bili izbačeni ili uništeni. Nadalje, uništavanje knjiga i knjižnica se nastavilo tijekom Četvrtog križarskog rata 1204. godine. Za vrijeme rata, Carigrad je bio zapaljen tri puta te se taj događaj drži jednim od najvećih kulturnih uništenja u srednjem vijeku. Vjeruje se da je tijekom napada oko tisuću rukopisa bilo uništeno.⁵⁷ Naposljetku, Konstantinopol je doživio svoj pad napadom turskih vojnika 1453. godine. Turci su razrušili grad u tri dana, uništivši crkve i brojne knjige na koje su naišli. One knjige koje nisu uništili, odnijeli su kao ratni plijen u Italiju te ih dalje prodavali.⁵⁸

„Kuća mudrosti“, tzv. „Baytal-Hikma“, bila je jedno od središta intelektualne misli i učenja u srednjem vijeku. Osnovano ju je kalif Harunal-Rašid u gradu Bagdadu u 8. stoljeću. Sagrađena je kao akademija s astronomskim opservatorijem i velikom knjižnicom.⁵⁹ Smatrala se temeljem antičke i moderne misli tijekom zlatnog doba islama. Naime, različite intelektualne struje su se ujedinile u takvom okruženju, od djela grčkih autora iz Europe i Aleksandrije, do znanja Perzijanaca, Indijaca i Sumerana s istoka.⁶⁰ Nažalost, 1258. godine „Kuća mudrosti“ doživljava svoj pad tijekom mongolske invazije na Bagdad, kada su uništene sve džamije, knjižnice, kuće i bolnice tog grada. Vjeruje se da je tijekom invazije većina zbirki rukopisa i knjiga iz knjižnice bačena u rijeku Tigris.

Nacionalna knjižnica u Bosni i Hercegovini osnovana je u svibnju 1945. godine, neposredno nakon kraja 2. svjetskog rata. Nakon otvaranja sveučilišta u Sarajevu 1949. godine, dobiva i ulogu sveučilišne knjižnice.⁶¹ Tijekom Austro-ugarske vladavine, knjižnica se smatrala vijećnicom te prema toj ulozi dobiva i svoje drugo ime („Vijećnica“). Tijekom osamdesetih godina, knjižnica se modernizirala, integrirajući u svoje poslovanje mrežno katalogiziranje i automatizirane usluge. Ubrzo nakon toga, Vijećnica se našla na udaru tijekom ratnih razaranja koji su se odvijali na području Bosne i Hercegovine. Dana 25. kolovoza 1992. srpska vojska izvršava napad na knjižnicu, pritom ju potpuno razrušivši.

⁵⁷Báez, Fernando. Nav. dj. Str. 98.

⁵⁸Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 265.

⁵⁹Isto, str. 148.

⁶⁰Bengoechea, Isabella. Iraq's golden age: the rise and fall of the House of Wisdom. URL: <https://theculturetrip.com/middle-east/iraq/articles/iraq-s-golden-age-the-rise-and-fall-of-the-house-of-wisdom/> (2.5.2017.)

⁶¹Zećo, Munevera; Tomljanovich, William B. The National and University Library of Bosnia and Herzegovina during the current war. // *The Library Quarterly: Information, Community, Policy* 66, 3 (1996), str. 294

Samo mali dio knjiga, 10 do 15 posto, ostao je sačuvan u podrumu knjižnice, dok je dio građe sačuvan na drugim lokacijama po gradu.⁶²

4.4. Ratna razaranja i okupacije u Hrvatskoj

Prvo razdoblje u hrvatskoj povijesti kada su njezine knjižnice značajnije ugrožene je razdoblje Osmanlijskih pohoda na hrvatskom tlu. Kao početak rata s Osmanlijama najčešće se uzima događaj Krbavske bitke (1493.), iako su prvi turski napadi započeli već i sredinom 15. stoljeća. Time započinje teško razdoblje za hrvatsku povijest, kada Hrvatska i Slavonija gube brojne gradove, od kojih su samo neki Virovitica (1552.), Čazma (1552.), Kostajnica (1556.)⁶³, Knin (1522.), Skradin (1522.)⁶⁴, Požega (1537.), Klis (1537.)⁶⁵ i drugi. Kroz 150 godina ratovanja na hrvatskom tlu vodi se niz sukoba, pri čemu Osmanlije pljačkaju i uništavaju gradove. Ciljevi napada većinom su bili zastrašivanje građana, gospodarsko iscrpljivanje i onemogućavanje normalnog života na napadnutim područjima. S druge strane, gradovi uz Jadransku obalu najviše su štete pretrpjeli tijekom ratova s Mletačkom Republikom, tadašnjom pomorskom velesilom. Iako su se prvi ratovi vodili još pred kraj prvog tisućljeća, za hrvatske samostanske knjižnice je najteže razdoblje tzv. mletačkih ratova. Tijekom 14. stoljeća Hrvati vode iscrpne borbe s Mlecima, pri čemu pojedine samostanske knjižnice stradavaju u ratnim razaranjima.

Drugo teško razdoblje za hrvatske samostanske knjižnice je vladavina Josipa II., habsburškog vladara koji djeluje u doba prosvijećenog apsolutizma. Svojim sveobuhvatnim reformama, Josip II. uvodi značajne promjene u svim zemljama pod njegovom vlašću. Jedna od njegovih poznatijih reformi u Hrvatskoj je ukidanje županija i njihovo ujedinjavanje u distrikte 1785. godine. Tim potezom, Hrvatska prvi put u svojoj povijesti prestaje postojati kao posebni državopravni entitet.⁶⁶ Reforma koja je najviše utjecala na hrvatske samostanske knjižnice je ukidanje crkvenih redova 1781. godine, kada Josip II. ukida oko 700 samostana isusovačkog, pavlinskog i benediktinskog reda. Također, vrijeme francuske okupacije (1806.-1813.) u Dalmaciji i Istri te okupiranje samostalnog Dubrovnika vodi do ukinuća brojnih samostana na tom području.

⁶² Isto, str. 297.

⁶³ Budak, Neven. Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku. Zagreb : Lekyaminernational: Barbat, 2007. Str. 14.

⁶⁴ Isto, str. 18.

⁶⁵ Isto, str. 20

⁶⁶ Isto, str. 43.

Dvadeseto stoljeće donosi ponovne teškoće za hrvatsko društvo i knjižnice. Tijekom Prvog svjetskog rata (1914.-1918.) nastupa razdoblje siromaštva i bijede, iako Hrvatska nije pretrpjela fizičke štete tijekom rata. Brojne hrvatske čitaonice i pučke knjižnice koje su osnovane krajem 19. stoljeća tijekom tog su razdoblja privremeno zatvorene ili potpuno prestaju s radom. Razdoblje Drugog svjetskog rata (1939.-1945.) donosi osnivanje marionetske države NDH, što vodi do cenzure u knjižnicama i okupiranja brojnih područja, pa i ponekih knjižnica, od strane vojske. No ipak, najveću štetu hrvatskim knjižnicama donosi razdoblje Domovinskog rata. Napad Srbije na Hrvatsku bio je karakteristična vrsta napada gdje okupator ima potrebu izbrisati nacionalni identitet napadnute države kroz uništavanje njezinih kulturnih spomenika. Osim knjižnica, srpska vojska uništavala je škole, crkve, arhive, kulturne spomenike i ostale simbole hrvatskog identiteta.

5.

5.Uništeneknjižnicena području današnje Hrvatske tijekom ratnih razaranja

U ovom poglavlju dat će se okvirni pregled uništenih knjižnica na području današnje Hrvatske tijekom ratnih razaranja, od srednjeg vijeka sve do kraja 20. st. Kako ne postoje potpuni podaci o svim uništavanjima knjižnica i nestaloj građi, navest će se samo knjižnice o čijem postojanju i uništenju postoje pouzdani podaci. Osim kratkog osvrtu na razdoblje antike, poglavlje je podijeljeno na tri ključna povijesna razdoblja: srednji vijek, razdoblje humanizma, renesanse i prosvjetiteljstva te razdoblje 19. i 20. st. Također, prikazat će se sudbina isključivo samostanskih knjižnica crkvenih redova koji su obitavali na hrvatskom tlu te narodnih knjižnica, zato što su najbrojnije vrste knjižnica u Hrvatskoj tijekom njezine povijesti, ali i sveobuhvatni prikaz povijesti hrvatskih knjižnica bio bi preopširan za ovu vrstu rada. Kratak pregled antičkog razdoblja na hrvatskom tlu poslužit će kao uvod u razvijanje knjižne tradicije u prvim hrvatskim gradovima. Osim sažetog prikaza uništenih knjižnica predočit će se okolnosti u kojima su knjige i knjižnice nastajale i uništavane u određenom razdoblju.

5.1.Antičko razdoblje

Nakon rimske okupacije ilirskih područja, krenulo je postepeno širenje romanizacije od obale prema unutrašnjosti te se razvijaju antički gradovi poput Sirmiuma, Siscije, Jadere, Murse i Salone. Što se tiče pisane ostavštine antičkih gradova, pustošenje barbarskih naroda i seoba naroda ostavile su većinu toga u ruševinama. Salona je jedini antički grad koji nosi značajnije temelje knjižne i knjižnične tradicije na hrvatskom tlu.

Salona je bila antička metropola rimske provincije Dalmacije, smještena na središnjem dijelu istoka jadranske obale. Arheološka iskapanja na tome području ukazuju na iznimno razvijenu pismenost na latinskom jeziku, složen sustav školstva te djelovanje skriptorija. Naime, prije nego što je uništena 614./615. godine, Salona je imala svoje škole, pisare i knjižnice, što dokazuju brojne isprave pisane na rimskom jeziku i raznovrstan pisači materijal pronađen na tom području.⁶⁷ Pisana i kulturna tradicija Salone smatra se temeljima knjižnične

⁶⁷Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 13.

tradicije u kasnoantičkom razdoblju te je bila uzor za njezino daljnje razvijanje u današnjem Splitu.

5.2.Srednji vijek

Razdoblje srednjeg vijeka obilježeno je osnivanjem samostanskih knjižnica širom Hrvatske, od onih u benediktinskim samostanima tijekom ranog srednjeg vijeka, do dominikanskih i franjevačkih knjižnica kasnog srednjeg vijeka. Knjige koje su se prepisivale u skriptorijima samostana bile su većinom religioznog karaktera te na latinskom jeziku, ali u ponekim knjižnicama su se iznimno poštovale i čuvale knjige i svjetovnog karaktera, većinom one od antičkih pisaca.

Tijekom antičkog razdoblja pojavljuju se prve kršćanske zajednice na prostorima današnje Hrvatske, koje će biti zaslužne za očuvanje knjižne građe iz tog vremena. Većina rukopisa iz razdoblja srednjeg vijeka na hrvatskom tlu izgubljena je zbog ljudskog nemara, poplava, požara, kradljivaca knjiga te ratnih razaranja. No, pažljivo čuvanje i održavanje rukopisnih kodeksa od strane redovnika dokaz je da je već tada bila razvijena svijest o potrebi čuvanja pisane riječi za buduće naraštaje.⁶⁸ Oni su bili zaslužni i za prepisivanje i stvaranje rukopisa različitih sadržaja, od vjerskih do svjetovnih knjiga. Knjige su se prepisivale, kako za potrebe vjerskih obreda, tako i u obrazovne svrhe. Zahvaljujući kontinuiranosti kršćanske knjižne proizvodnje, kulturni svijet antike se nastavlja razvijati i u srednjem vijeku. U manjoj mjeri su se sačuvale knjige iz privatnih knjižnica tog razdoblja, a one koje su sačuvane su najčešće bile oporučno ostavljene crkvenim ustanovama. Tijekom seobe naroda i provale barbara, Crkva je uspjela održati crkveni život, sačuvati svoje samostane, pa tako i pisanu riječ.

Srednji vijek i razdoblje ranog novog vijeka za Hrvatsku donosi prevrtljivo razdoblje ratnih razaranja, pustošenja i okupacija. Tijekom napada mletačkih i turskih vojski, redovnici su često bili prisiljeni napuštati svoje samostane i knjižnice. Također, za vrijeme Josipa II. i francuske okupacije mnogi samostani su, zajedno sa svojim knjižnicama, zatvoreni, opustošeni ili uništeni. Briga redovnika za knjigu je ono što je uspjelo održati postojanje raznovrsnog knjižnog blaga iz tog razdoblja.

⁶⁸ Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata : Knj. I. : Srednji vijek : (od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine). Zagreb : Školska knjiga, 2004. Str. 6.

U nastavku rada bit će izloženi najpoznatiji primjeri samostana benediktinaca, augustinaca, dominikanaca i franjevac koji su započeli s djelovanjem tijekom srednjeg vijeka te su se od tada suočavali s brojnim nedaćama burne povijesti na hrvatskom tlu. Poneki samostani i njihove knjižnice djeluju i danas zahvaljujući raznim donacijama i brigom redovnika.

5.2.1.Samostanske knjižnice benediktinaca

Dolaskom benediktinaca u 9. stoljeću i osnivanjem njihovih samostana, Hrvati se uključuju u europsku knjižnu kulturu. Njihovi samostani su se počeli osnivati širom Dalmacije, Bosne, Istre i u unutrašnjosti zemlje tijekom 11., 12. i 13. st.⁶⁹ Benediktinci su bili uvelike zaslužni za promicanje i unaprjeđenje pismene kulture u hrvatskim zemljama. Usporedno s njihovim dolaskom započinje ponovni proces razvijanja knjižne kulture i opismenjavanja visokog sloja društva nakon mračnog razdoblja povodom propasti Rimskog Carstva. U skriptorijima benediktinskih samostana djelovali su učenici, iskusni pisari koji su dobro poznavali knjižnu tradiciju zapadne Europe. Prema sačuvanim inventarima, građa koja se prepisivala je bila isključivo religioznog sadržaja.

Knjižnica samostana sv. Krševana u Zadru bila je jedna od najznačajnijih knjižnica benediktinskih samostana u Hrvatskoj. Samostan je osnovan u 10. stoljeću te je djelovao do 1806. godine kada je ukinut za vrijeme francuske uprave u Dalmaciji. Vjeruje se da je on bio prvi samostan koji je bio izravno povezan s benediktinskom maticom u Monte Cassinu.⁷⁰ Uz skriptorij samostana djelovala je i radionica za izradu pergamena, pa se tako vjeruje da je uz njega djelovala velika i bogata knjižnica s iznimno vrijednim djelima i rukopisima.⁷¹ Tijekom svojeg postojanja, knjižnica samostana je naišla na brojne nedaće, među kojima su bili vrijeme, ljudski nemar, ali i ratovi koji su se vodili na tome području. Naime, kada je početkom 15. stoljeća Zadar potpao pod vlast Venecije, mletačka je vlast smanjila politički utjecaj i gospodarsku moć samostana. Pred kraj svojeg postojanja knjižnica se u zapisima više nije ni spominjala pa se tako smatra da je opustošena tijekom zadnjih godina svojeg postojanja.

⁶⁹ Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata* : Knj. I. : Srednji vijek : (od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine). Zagreb : Školska knjiga, 2004. Str. 29.

⁷⁰ *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* / Neven Budak, Tomislav Raukar ; [kartografija Ladislav Gmajnić]. Zagreb : Školska knjiga, 2006. Str. 75.

⁷¹ Stipanov, Josip. *Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana*. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 22.

U vrijeme najranije povijesti grada Splita, djelovali su obrazovani građani koji su posjedovali vlastite knjige i knjižnice. Jedan od njih je bio Petar Crni, jedan od najistaknutijih i najobrazovanijih velikaša hrvatskog kraljevstva.⁷² 1080. godine osnovao je crkvu i benediktinski samostan sv. Petra u Selu, na istočnoj granici splitskog područja prema Omišu. Samostan je posjedovao veću zbirku knjiga, prema Supetarskom kartularu brojao je čak 50 knjiga. S obzirom na tadašnje pojmove, smatra se da je knjižnica samostana bila bogata rukopisima i predstavljala je značajnu kulturnu ostavštinu toga područja. Tijekom provale Tatara, samostan sv. Petra u Selu je opustošen, a sve knjige su tom prilikom izgubljene.⁷³ Kao jedini ostatak te vrijedne knjižnice sačuvan je Supetarski kartular u splitskoj riznici.

Sustjepanski samostan su osnovali benediktinci u Splitu, a prvi put se spominje tek od 11. stoljeća. U to doba se smatrao važnim središtem i zadužbinom hrvatskih vladara. Samostanski inventari naznačuju kako je posjedovao brojne knjige, za koje se vjeruju da su bile dragocjene i bogato ukrašene. Knjige iz knjižnice su se vremenom raspršile, a samostan je razrušen nakon njegova ukinuća na početku 18. stoljeća.⁷⁴

Benediktinski samostan sv. Jakova u Višnjici osnovan je 1222. ili 1234. godine u Dubrovniku. Smatra se da je imao bogatu knjižnicu koja je primala brojne donacije u obliku darova ili oporuka. Samostan je teško oštećen 1806. godine tijekom rusko-crnogorske opsade Dubrovnika, a tijekom francuske okupacije je i ukinut.⁷⁵

Što se tiče sjeverne Hrvatske, veliki broj benediktinskih samostana je djelovao i na tome području, ali nema zabilježenih podataka o njihovim knjižnicama. Općenito, kako je benediktinski red počeo nestajati, tako su i s njime propadale njegove knjižnice. Tijekom razdoblja uništavanja i okupacije, knjige su bile raspršene ili uništene. Nakon nestanka reda, neke samostane su naslijedili novi prosjački redovi, dominikanci i franjevci, pa tako i njihove knjige i knjižnice.

⁷²Morović, Hrvoje. Povijest biblioteka u gradu Splitu : Dio 1. Zagreb : Društvo bibliotekara Hrvatske, 1971. Str. 26.

⁷³Isto, str. 31.

⁷⁴Isto, str. 33.

⁷⁵Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 25.

5.2.2.Samostanske knjižnice augustinaca

Mnogi redovi u srednjem vijeku prihvaćaju pravila sv. Augustina te po njima djeluju i žive. Tako su samostanaugustinaca postojali u Iloku, Borovu te u Rijeci. Ne zna se puno o samostanskim knjižnicama augustinaca, ali valja spomenuti augustinski samostan u Rijeci i njegov bogat knjižni fond. Utemeljen je 1315. godine, a osnovao ga je HugonDevinski.⁷⁶ Iz fonda je sačuvan diplomatarij samostana iz 16. stoljeća, u kojem su skupljene starije isprave, pisane latinskim jezikom, a dvije su isprave prevedene na hrvatski jezik i napisane glagoljicom i na talijanskom jeziku.⁷⁷ Samostan je stradao 1509. godine nakon što su Mlečani zauzeli Rijeku, opljačkali crkvenu imovinu i zapalili samostan. Redovnici su se vratili 1514. godine, a u doba priora Ivana Primožića su obnovili crkvu i samostan (1543.).Smatra se da je knjižnica propala nakon ukidanja riječkog samostana 1788. godine zbog ukinuća reda augustinaca, a sva je imovina samostana rasprodana i predana državi.

5.2.3.Samostanske knjižnice dominikanaca

Nakon propasti benediktinaca početkom 13. stoljeća, pojavljuju se novi kršćanski redovi na tlu Hrvatske. Kako se društvena, kulturna i politička okolina promijenila, bilo je vrijeme i za promjene u funkcioniranju crkvenih redova. Novi redovi koji se pojavljuju nakon benediktinaca su bili dominikanci i franjevci, ponekad nazivani i prosjačkim redovima. Zadaća novih redova, osobito dominikanaca, bila je suzbiti širenje hereze koja se počela pojavljivati i širiti na kršćanskom Zapadu. U takvim okolnostima, javila se sve veća potreba za širenjem znanja i vjerovanja kršćanskih redovnika, što je rezultiralo osnivanjem škola, sveučilišta i knjižnica u sklopu samostana.⁷⁸ Dominikanci i franjevci svoje samostane osnivaju u prvom redu u urbanim središtima koja postaju središta društvenog, gospodarskog, kulturnog i znanstvenog života. Također, u tom razdoblju sve više se razvija građanski stalež.

Dominikanci svoje prve samostane na hrvatskom tlu osnivaju u Slavoniji i dalmatinskim gradovima, odnosno na područjima na kojima su obitavali heretici, tzv. „bosanski kršćani“. Tako su tijekom 13. stoljeća osnovali samostane u Ninu, Čazmi, Dubici,

⁷⁶ Dobronić, Lelja. Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj. // Christiana Periodica, 11 (1987), str. 12.

⁷⁷ Bratulić, Josip. Knjižnice crkvenih redova u Hrvatskoj. // 400. obljetnica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa, Zagreb, 9.-11. svibnja 2007. Str. 24.

⁷⁸ Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015., str. 30.

Bihaću, Virovitici, Požegi, Zadru, Šibeniku i drugdje.⁷⁹ Učenost i školovanje bili su iznimno bitan dio djelovanja dominikanskih redovnika. Studij je bio obvezan za sve članove, pa su redovnici morali svoja znanja propovijedati kako u propovjedaonici, tako i za sveučilišnom katedrom. Područja znanja koja su bila obvezna su gramatika, retorika, logika, aritmetika, geometrija, glazba i astronomija.⁸⁰ Zbog potrebe za tom razinom učenosti, samostani su morali imati knjižnice bogate s knjigama različitog sadržaja. Dominikanske knjižnice postojale su u svim samostanima, ali one su dijelile sudbinu svojih samostana i članova reda. Brojni su samostani za vrijeme dugog sukoba s Osmanskim carstvom nestali. Unatoč teškim prilikama za samostane i njihove knjižnice, sačuvan je velik broj dragocjenih kodeksa i tiskanih knjiga u dominikanskim samostanima u Dubrovniku, Bolu na Braču, i drugim samostanima: Zagrebu, Trogiru, Splitu, Korčuli i Rijeci.⁸¹ U nastavku rada će se navesti neke od najvažnijih dominikanskih knjižnica koje su doživjele tragičnu sudbinu.

Knjižnica splitskog dominikanskog samostana datira iz 13. stoljeća. Fond knjižnice sastojao se od rukopisa teološkog i propovjedničkog sadržaja. U 15. stoljeću, knjižnica je bila obogaćena s četiri „graduala“ i tri „antifonara“ koje su u 15. st. doveli dominikanci s Drača.⁸² Također, važno je napomenuti kako je knjižnica sadržavala pojedina djela iz knjižnice Marka Marulića, dobro poznatog kao „oca hrvatske književnosti“. Tijekom turskih ratova, samostan je bio dvaput razrušen, a s njime i knjižnica samostana. Dio fonda je oštećen i smanjen, ali zato se knjižnica obnovila 1704. godine te danas broji oko 20 000 svezaka, 17 inkunabula, rukopise teološkog sadržaja iz 16. stoljeća te, već spomenuta, četiri „graduala“ i tri „antifonara“ iz 15. stoljeća.⁸³

Generalno učilište u Zadru bilo je najpoznatije dominikansko učilište u Hrvatskoj. Osnovano je 1396. godine kao „StudiumSolemne“, a 1553. godine mu je priznat naslov „povlaštenog sveučilišta“ s pravom podjele najviših akademskih naslova.⁸⁴ Generalni studij u Zadru spada u red prvih visokoškolskih ustanova u Hrvatskoj koji su mogli pohađati ne samo članovi reda, već i svjetovnjaci i ostali klerici.⁸⁵ Nakon otvaranja Generalnog učilišta javila se

⁷⁹Dominikanci i Hrvati : osam stoljeća zajedništva : (13. - 21. stoljeće). Zagreb : Kršćanska sadašnjost : Dominikanska naklada Istina, 2008. Str. 12.

⁸⁰Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata : Knj. I. : Srednji vijek : (od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine). Zagreb : Školska knjiga, 2004. Str. 34.

⁸¹Bratulić, Josip. Knjižnice crkvenih redova u Hrvatskoj. // 400. obljetnica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa, Zagreb, 9.-11. svibnja 2007. Str. 19.

⁸²Dominikanci i Hrvati : osam stoljeća zajedništva : (13. - 21. stoljeće). Zagreb : Kršćanska sadašnjost : Dominikanska naklada Istina, 2008. Str. 101.

⁸³Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 32.

⁸⁴Isto.

⁸⁵Šanjek, Franjo. Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1988. Str. 291.

potreba za osnivanjem knjižnice koja će djelovati uz njega. Što se tiče inventara knjižnice, sačuvani su podaci o građi zahvaljujući popisu najznačajnijih rukopisa knjižnice Hermana Dominika Kristianopula iz 1760. godine. Knjižnica je opljačkana, zajedno sa samostanskim inventarom, a knjige su bile raznesene u vrijeme francuske okupacije Zadra na početku 19. stoljeća.⁸⁶ Samostan i učilište su ukinuti, a kulturno naslijeđe samostana raspršilo se po drugim crkvenim ustanovama.

Jedna od najstarijih, i još uvijek aktivnih, dominikanskih knjižnica je dubrovačka dominikanska knjižnica, osnovana zajedno sa samostanom početkom 13. stoljeća. Prema želji dubrovačkog Senata, djelovala je kao javna knjižnica te se prema tome može smatrati pretečom budućih javnih knjižnica u Hrvatskoj.⁸⁷ Knjižnica je gradila svoj bogati fond zahvaljujući raznim donacijama i darovima biskupa i redovnika. Kao većina dominikanskih knjižnica, okupljala je knjige i religioznog i svjetovnog sadržaja (filozofije, znanosti, klasične literature...). Između 15. i 17. stoljeća knjižnica se značajno širi zahvaljujući novčanoj potpori Dubrovačke Republike te tako postaje jednom od najvećih knjižnica u ovom dijelu Europe.⁸⁸ Kroz stoljeća, knjižnica je više puta bila teško oštećena, kako zbog prirodnih nepogoda u obliku potresa (1667.), tako i zbog francuske i austrijske okupacije (1806.-1814.). U tom razdoblju nestalo je više dragocjenih kodeksa i vrijednih izdanja, iako se, za razliku od nekih drugih dominikanskih knjižnica, veći dio fonda knjižnice sačuvao i do današnjih dana. Za očuvanje preostale građe su bili zaslužni redovnici, koji su 1859. godine smjestili knjižnicu u zatvorene arkade nad južnim dijelom klaustara te taj prostor zauzima i današnja knjižnica.⁸⁹

Dominikanci su u srednjem vijeku osnovali samostane i u Zagrebu, a osobito važnom se smatra knjižnica katedralne škole. Osnovao ju je zagrebački biskup Augustin Katožić oko 1304. i 1305. godine te je bila jedna od prvih poznatih viših studija na hrvatskom etničkom i kulturnom prostoru.⁹⁰ Knjižnica škole sadržavala je knjige bitne za studij, od djela crkvenih i skolastičkih pisaca, do spisa antičkih pisaca poput Aristotela, Seneke i Avicene.⁹¹ Knjižnica

⁸⁶Krasić, Stjepan. Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili Universitatis Jadertina : 1396-1807. Zadar : Filozofski fakultet, 1996. Str. 704.

⁸⁷Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 34.

⁸⁸Šanjek, Franjo; Jurić, Šime. Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj. II. zbirka inkunabula dominikanskih knjižnica u Hrvatskoj. Croatica Christiana periodica 9, 15 (1985), str. 127.

⁸⁹Dominikanci i Hrvati : osam stoljeća zajedništva : (13. - 21. stoljeće). Zagreb : Kršćanska sadašnjost : Dominikanska naklada Istina, 2008. Str. 98.

⁹⁰Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 36.

⁹¹Šanjek, Franjo. Katedralna škola u Zagrebu, prvi viši studij u Hrvatskoj. URL:

<http://www.matica.hr/hr/446/Katedralna%20%C5%A1kola%20u%20Zagrebu,%20prvi%20vi%C5%A1i%20studij%20u%20Hrvatskoj/> (5.5.2017.)

škole i osobna knjižnica biskupa nestale su nakon odlaska dominikanaca s područja Zagreba, koji su se povukli zbog turske opasnosti krajem 16. stoljeća.

Dio dominikanskih samostana i njihovih knjižnica kao što su one u Gružu, Šibeniku i Trogiru stradao je tijekom Drugog svjetskog rata. Mnoge dominikanske knjižnice ostale su opustošene nakon odlaska dominikanaca zbog turske opasnosti. Zahvaljujući brigom redovnika za knjigu, veliki dio fondova tih knjižnica je sačuvan te se nalaze u današnjim obnovljenim dominikanskim samostanima.

5.2.4. Samostanske knjižnice franjevaca

U isto vrijeme kada se pojavljuju dominikanci, dolaze i pripadnici drugog vjerskog reda, franjevci. Utemeljitelj reda bio je sv. Franjo Asiški, koji je u svojim pravilima reda propovijedao siromaštvo, poniznost i skromnost. U prvom dijelu 13. stoljeća samostani se počinju osnivati širom primorja, u Dubrovniku, Trogiru, Splitu, Puli, Zadru, ali i u unutrašnjosti hrvatskog područja te u Bosni.⁹² Iako sv. Franjo nije bio ljubitelj knjige i posjedovanja nepotrebnih materijalnih predmeta, Crkva je zahtijevala da prilagodi svoja pravila pravilima Crkve, što je uključivalo i važnost učenosti i pisane riječi. Unatoč tome, Franjo Asiški je i dalje propovijedao skromnost koja se iskazivala u neposjedovanju knjiga. Međutim, nakon njegove smrti, franjevci sve se više počinju priklanjati knjigama te u svojim novim samostanima osnivaju knjižnice bogato opremljene građom te pisarske radionice u kojima su djelovali prepisivači, minijaturisti i knjigoveže.⁹³

U razdoblju kada počinju djelovati u Hrvatskoj, franjevci su u samostanima obvezno morali posjedovati vlastite knjižnice. Pisarske radionice bile su zadužene za proizvodnju knjige za potrebe bogoslužja, ali i za knjige različitih znanja za borbu protiv heretika. U početku svojeg djelovanja, franjevačke knjižnice sadrže većinom vjerske knjige, dok se u kasnom srednjem vijeku redovnici sve više počinju baviti filozofijom, znanostima, književnošću i drugim raznim područjima, što se odrazilo i na njihove zbirke knjiga. Također, knjige raznovrsnog sadržaja su bile potrebne u njihovim školama, koje su pohađali i oni koji nisu imali namjeru posvetiti se redovničkom životu. Naposljetku, važno je napomenuti kako

⁹² Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata : Knj. I. : Srednji vijek : (od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine)*. Zagreb : Školska knjiga, 2004. Str. 35.

⁹³ Isto.

između dominikanaca i franjevacu nije postojalo suparništvo, već su zajedno sudjelovali u promicanju knjižne proizvodnje, učenosti i kulture među hrvatskim narodom.⁹⁴

Franjevački samostan u Zadru jedan je od najvažnijih franjevačkih samostana u Hrvatskoj. Bio je sjedište raznih studija, ponajprije teološkog studija. Knjižnica franjevačkog samostana je po svojem knjižnom fondu, osobito po njegovom bogatstvu i kvaliteti, među najpoznatijim hrvatskim samostanskim knjižnicama. Zbirka knjižnica sastoji se od iluminiranih rukopisa te knjiga vezanih uz studij samostana odnosno iz područja aritmetike, geometrije, astronomije i glazbe.⁹⁵ Knjižnica je, zajedno sa samostanom kaptolskim arhivom, stradala u požaru u 15. stoljeću te su zajedno s njom brojne pergamene i 67 papinskih bula završile oštećene. U 17. stoljeću knjižnicu obnavlja zadarski nadbiskup Ivan E. Parzagli, koji svoje knjige poklanja samostanskoj knjižnici. Također, tijekom 19. stoljeća bilo je dosta krađa te je knjižnica tako izgubila mnogo vrijednih primjeraka. Tijekom Drugog svjetskog rata, knjižnica je oštećena bacanjem bombe u blizini knjižnice (1943.).⁹⁶ Zahvaljujući brojnim donacijama i brigom franjevacu, knjižnica se obnovila te je građa bila katalogizirana, sređena i popisana. Danas knjižnica broji više od 36 000 svezaka te ima dva opća kataloga – abecedni i stručni.⁹⁷

Zasebno mjesto u hrvatskoj kulturnoj povijesti imao je Treći red sv. Franje. Ovaj red franjevacu prvi put se pojavljuje u Zadru 1251. godine te se potom počinju širiti duž hrvatske obale.⁹⁸ Red franjevacu glagoljaša u Zadru bio je prisiljen više puta se seliti zbog brojnih okupacija. Isprva su izvan zidina imali crkvu sv. Ivana, koja je zbog strateških razloga bila porušena, ali ubrzo potom dobivaju crkvu sv. Silvestra na uporabu. Tijekom francuske uprave ostali su bez crkve, ali im je namjesnik Dandolo ustupio crkvu sv. Mihovila na korištenje. Nadalje, kada Zadar potpada pod talijansku vlast 1918. godine, glagoljaši su bili prisiljeni napustiti grad, a tek se nakon Drugog svjetskog rata vraćaju na ove prostore. Brojna ukinuća samostana i seljenja nepovoljno su se odrazila na knjižni fond i knjižnicu ovih franjevacu, osobito kada su 1807. godine pretrpjeli znatnu štetu povodom ukinuća samostana. Nepoznata je sudbina knjiga iz njihove knjižnice, ali postoje podaci da su prije ukinuća posjedovali 74 kodeksa na staroslavenskom jeziku te brojne tiskane misale i časoslove.⁹⁹ Pretjerana

⁹⁴ Isto, str. 37.

⁹⁵ Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 37.

⁹⁶ Galić, Pavao. Povijest zadarskih knjižnica. Zagreb : Društvo Bibliotekara Hrvatske, 1969. Str. 14.

⁹⁷ Isto, str. 15.

⁹⁸ Bratulić, Josip. Knjižnice crkvenih redova u Hrvatskoj. // 400. obljetnica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa, Zagreb, 9.-11. svibnja 2007. Str. 21.

⁹⁹ Galić, Pavao. Povijest zadarskih knjižnica. Zagreb : Društvo Bibliotekara Hrvatske, 1969. Str. 16.

darežljivost redovnika samostana i brojne krađe dodatno su osiromašile fond knjižnice. Današnja knjižnica ovog franjevačkog reda broji svega tisuću svezaka.

Samostan sv. Frane u Šibeniku je također imao jednu od važnijih franjevačkih knjižnica na hrvatskom području. Pouzdane vijesti o osnivanju i razvitku knjižnice nisu dostupne, ali se vjeruje da su se prve zbirke knjiga u samostanu počele okupljati zajedno sa osnutkom samostana 1221. godine. U tom razdoblju je nastao veliki broj kodeksa u knjižnici, od kojih je dio očuvan do današnjih dana. Kodeksi su bili, kako vjerskog sadržaja, tako i sadržaja za potrebe poučavanja redovnika, intelektualaca i djece raznih građana i susjednih velikaša.¹⁰⁰ Vjeruje se da vjerodostojnijih podataka o knjižnici samostana nema zbog stradanja Šibenika 1378. godine, kada je mletačka vojska opljačkala i spalila grad. Unatoč tome, 50 kodeksa iz tog razdoblja je sačuvano u današnjoj knjižnici.¹⁰¹ Također, zbog sukoba s Mladenom II. Šubićem, redovnici su bili prisiljeni razrušiti franjevački samostan da bi spriječili okupaciju neprijateljske vojske, ali su osnovali novi samostan zahvaljujući potpori gradske uprave.¹⁰² Od 15. stoljeća, nakon pojave tiska, knjižni fond samostana se postepeno povećava, osobito u 18. stoljeću zahvaljujući brojnim darovima i ostavštinama pripadnika franjevačkog reda i drugih uglednih građanina. Nakon preuređivanja 1888. godine, knjižnica se nije bitno mijenjala te danas ima oko 20 000 svezaka.¹⁰³

Franjevački samostan na Karinu osniva se dolaskom franjevaca na područje Karina u prvoj polovici 15. stoljeća. Zbog učestalih turskih napada, redovnici su bili prisiljeni premjestiti knjige iz samostanske knjižnice kod trgovaca primorskih gradova. Franjevci su nastavili djelovati u Karinu unatoč nemirnim vremenima pustošenja i paljenja. Samostan je ponovno napadnut i razoren tijekom Kandijskog rata u 17. stoljeću, ali ubrzo potom redovnici ga obnavljaju te osnivaju vlastite škole i studije.¹⁰⁴ Tijekom 20. stoljeća, za vrijeme Drugog svjetskog rata i ratovanja s četnicima, samostan se više puta uništava i obnavlja. Samo poneke knjige nakon tog razdoblja ostaju sačuvane zahvaljujući Srbofilu Zoriću i Dušku Kneževiću,

¹⁰⁰Kulturna baština samostana svetog Frane u Šibeniku. Zadar : Institut jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1968. Str. 39.

¹⁰¹Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 40.

¹⁰²Kulturna baština samostana svetog Frane u Šibeniku. Zadar : Institut jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1968. Str. 40.

¹⁰³Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 40.

¹⁰⁴Soldo, Ante Josip. Knjižnica franjevačkog samostana u Karinu. // Glasnik Društva Bibliotekara Split 4 (1996), str. 37.

kada ih premještaju na Visovac.¹⁰⁵ Knjige iz knjižnice su većinom bile filozofskog i teološkog sadržaja, uz djela o pravu, književnosti i kulturi. Sve inkunabule su izgubljene.

Franjevački samostan u Dubrovniku posjeduje jednu od najstarijih i najvažnijih knjižnica u Hrvatskoj. Iako ne postoje pouzdano podaci o njezinom osnivanju, vjeruje se da je nastala okupljanjem prepisanih, darovanih i kupljenih kodeksa, kao i rukopisa iz ostavštine pojedinih redovnika. Smatra se da je u samostanu djelovao skriptorij i studij, o čemu svjedoče podaci magistara teologije, članova franjevačkog samostana u Dubrovniku. Godine 1664. spominje se opći studij, filozofsko-teološki studij koji je osnovan prema naredbi pape Pija II. , a uz njega je djelovala i knjižnica s odgovarajućom literaturom za studij.¹⁰⁶ Potres popraćen požarom koji je uslijedio 1667. godine uništio je 7 500 svezaka knjiga, brojne rukopise i dragocjenu zbirku slika.¹⁰⁷ Nakon potresa, knjižnica se počinje obnavljati zahvaljujući skupljenim sredstvima za popravak samostana. Knjige za knjižnicu su se skupljale u Španjolskoj i Austriji te su joj pripale knjige iz samostana na Lopudu. Nadalje, knjižnica je bila dosta oštećena za vrijeme vojničke okupacije francuske i austrijske vojske, od 1806. do 1824. godine, što bilježi i zastoj razvoja knjižnice. Velik broj starih rukopisa i tiskanih knjiga u Dubrovniku za tu je knjižnicu skupio fra Inocencije Čulić, što je značajno obnovilo fond knjižnice. Tijekom Domovinskog rata granata je pogodila samostansku zgradu te se ona smatra najstarijom oštećenom knjižnicom tijekom rata. Srećom, pravovremeno su spašene inkunabule i rukopisi iz knjižnice.¹⁰⁸ Danas knjižnica ima više od 40 000 knjiga i rukopisa te 122 inkunabule.¹⁰⁹

Franjevci su u Makarsku došli pred kraj 15. stoljeća, smjestivši se izvan naselja kod crkve sv. Marije. Godine 1518. tamo su osnovali samostan, koji je stradao za Ciparskog rata (1570.-1573.), kad su ga 1572. godine Mlečani porušili, a Turci su nakon toga srušili crkvu. Crkva je ponovno stradala za Kandijskog rata u 17. stoljeću kad su Turci zapalili dio samostana s crkvom, a drugi je dio stradao od potresa 1667. godine.¹¹⁰ 1690. godine uređuje se nova, posebna prostorija namijenjena isključivo za knjižnicu. Osnivanjem filozofskog učilišta 1708. i teološkog učilišta 1736. godine, broj knjiga se znatno povećava. Fond knjižnice je

¹⁰⁵ Isto, str. 36.

¹⁰⁶ Samostan Male braće u Dubrovniku. Dubrovnik : Kršćanska sadašnjost ; Samostan Male braće, 1985. Str. 594.

¹⁰⁷ Isto, str. 597.

¹⁰⁸ Hebrang Grgić, Ivana. Cenzura : neizostavan čimbenik razvoja ljudske misli i društva. // Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem / urednik Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008. Str. 156.

¹⁰⁹ Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 39.

¹¹⁰ Makarska : Samostan Blažene Djevice Marije na nebo uznesene. // Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja. URL: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=43&Itemid=6 (6.5.2017.)

raznovrstan, sadržava djela općeg sadržaja, specijalizirane zbirke, bogoslovna djela, udžbenike i priručnike. Danas je u knjižnici dvadesetak inkunabula, više od 200 knjiga iz 16. stoljeća te brojne hrvatske rijetke knjige.¹¹¹

Franjevačka knjižnica u Živogošću razvila se u sklopu filozofskog učilišta. Bila je opsegom mala, ali značajna za očuvanje pisane baštine o životu franjevacu na tom području. Knjižnica je prvi put stradala za vrijeme Kandijskog rata, a potom u vrijeme francuske vladavine, kada Francuzi oduzimaju franjevcima samostan i pretvaraju ga u vojarnu.¹¹² U samostanu je u to vrijeme djelovala mala knjižnica, koju je francuska vlast ustupila makarskom biskupu, a on ju i nakon odlaska Francuzazadržava za sebe.¹¹³

Franjevački samostan u Hvaru osniva se 1461. godine, kada se franjevci smještaju uz crkvu sv. Križa.¹¹⁴ U sklopu samostana počinje djelovati i knjižnica. Bila je smještena duž široke, uređene dvorane od 1876. godine, nakon što je samostan popravljen. Tijekom 20. stoljeća knjižnica je više puta mijenjala svoju lokaciju, dok se naposljetku 1986. godine uređuje posebna prostorija za knjižnicu i arhiv iznad bivše kapitularne dvorane.¹¹⁵ Knjižnica posjeduje 45 inkunabula te danas broji više od 10 000 svezaka. Tijekom borbe s Turcima knjižnica je bila teško oštećena, ali knjige su ostale očuvane nakon napada.¹¹⁶

Franjevački samostan u Zaostrogu počinje djelovati 1468. godine, kada se franjevci smještaju u napušteni augustinski samostan. Zbog turskih opsada i napada, samostan se godinama nalazi u teškom položaju. Tijekom Ciparskog rata (1570.-1573.) duždevi podanici dva puta pljačkaju i pustoše samostan i crkvu te pljačkaši, uz ostale vrijedne stvari, krađu i knjige.¹¹⁷ Nadalje, početkom Kandijskog rata Turci pale samostan, pri čemu franjevci bježe u Sućuraj na Hvaru.¹¹⁸ Sve do kraja turske vladavine, samostan u Zaostrogu nije imao posebnu prostoriju za vlastitu knjižnicu. Tek se od 17. ili 18. stoljeća počinje oformljavati samostanska knjižnica putem okupljanja knjiga preminulih redovnika.¹¹⁹ Knjižnica samostana smještena je u sklopu Kačićeva samostana te broji preko 25 000 primjeraka knjiga i oko 10 000 volumena

¹¹¹ Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 44.

¹¹² Kapetanović, Vicko. Filozofsko učilište u Živogošću (1748-1772) i rukopisni priručnici u franjevačkoj knjižnici. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 23, 1/2 (45/46) (1997), str. 203.

¹¹³ Isto.

¹¹⁴ Kovačić, Joško. Franjevački samostan i crkva u Hvaru. Zagreb : Alfa, 2009. Str. 12.

¹¹⁵ Isto, str. 63.

¹¹⁶ Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 45.

¹¹⁷ Jurić, Šime; Knezović, Pavao. Blago knjižnice Kačićeva samostana u Zaostrogu. Split : Zbornik Kačić ; Zaostrog : Franjevački samostan Uznesenja Marijina, 1999. Str. 29

¹¹⁸ Isto, str. 30.

¹¹⁹ Isto.

periodike. Fond sadrži filozofska i teološka djela, ali i knjige iz područja prava, ekonomije, povijesti i medicine.

Franjevački samostan u Požegi jedan je od najstarijih franjevačkih samostana na hrvatskom tlu, pogotovo u središnjoj Hrvatskoj. Prvi put se spominje 1260. godine.¹²⁰ Redovnici se u tom samostanu počinju baviti prepisivanjem knjiga već u 14. stoljeću, dok su neke knjige dobivali i na dar. Nakon osvajanja Požege 1537. godine Turci su opljačkali i razorili samostan, a redovnici se sele u blizini, u pokrajnju malu crkvu.¹²¹ Do 1691. godine, tijekom turske vladavine, redovnici nisu bili u mogućnosti ozbiljnije razviti svoju knjižnu proizvodnju te je veći dio knjiga uništen tijekom napada Turaka. Nakon prestanka turske vladavine, redovnici se vraćaju u samostan i ponovno ga podižu te obnavljaju punih 58 godina (od 1708. do 1766. godine).¹²² Tijekom vladavine Josipa II., samostan se ponovno ukida te se franjevci sele u Veliku do 1796. godine. Tijekom djelovanja na tom području, broj knjiga u samostanu raste što pogoduje razvoju samostana i gimnazijske knjižnice, koju franjevci preuzimaju od isusovaca od 1834. godine.¹²³ Zahvaljujući tome, franjevci dodatno obogaćuju svoj fond vraćanjem pripadajućeg knjižnog blaga. Nažalost, 1842. godine knjižnica je izgorjela u požaru, čime gubi skoro cijeli svoj fond od 5 000 knjiga i različitih rukopisa. Zahvaljujući djelovanjem Kaje Adžića, knjižnica se ponovno obnavlja, dobivajući brojne časopise, novine te rukopise. Tijekom svjetskih ratova, franjevci su uspjeli održati svoj fond i djelovanje te je upravo marljivost franjevac a i briga okoline za knjižnicu ono što je uspjelo održati ovu knjižnicu tijekom burne povijesti samostana.

Franjevački samostan u Osijeku osniva se dolaskom franjevac a na područje Osijeka nakon izгона Turaka 1678. godine. Uz samostan, 1735. godine otvorena je i prva slavonska tiskara. Prilikom osnivanja filozofske škole i bogoslovnog učilišta, osniva se i prva knjižnica te se iz tog razdoblja djelovanja franjevac a javlja prvi spomen postojanja njihove knjižnice.¹²⁴ Fond franjevačke knjižnice sastojao se od knjiga za potrebe škole i crkvenog bogoslužja. Tijekom reforme cara Josipa II., franjevci su prisiljeni preseliti se u samostan isusovaca kod župne crkve sv. Mihajla u Tvrđi te pri tome preuzimaju isusovačku školu 1779. godine.¹²⁵ Pri seljenju u njihov samostan, knjižnica franjevac a stradava. Također, tijekom Domovinskog

¹²⁰Potrebica, Filip. Povijest knjižnica Požeške kotline. Jastrebarsko : Naklada Slap, 1995. Str. 166.

¹²¹Isto.

¹²²Isto, str. 167.

¹²³Isto, str. 168.

¹²⁴Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 49.

¹²⁵Pavlović-Radmanović Blaženka. Povijest franjevačkih knjižnica u Slavoniji : magistarski rad. Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002. Str. 33.

rata prostor knjižnice je teško oštećen tijekom granatiranja. Samostanska knjižnica danas broji oko 20 000 knjiga, s bogatom zbirkom knjiga iz 16. i 17. stoljeća.¹²⁶

U povijesnom razdoblju turske vlasti i stranih uprava te brojnih ratova, rad crkvenih redova na hrvatskom tlu je bio uvelike otežan, obilježen fizičkim napadima, seljenjima i krađama. Velik broj bogatog knjižnog blaga zauvijek je izgubljen u teškim stradanjima i velikim pljačkama. Unatoč tome, knjižnice pojedinih samostana očuvale su se i do današnjih dana zahvaljujući upornosti gradskih uprava i redovnika pri obnovi samostana i njihovih knjižnica, kao što to najbolje pokazuje primjer franjevačke knjižnice u Požegi.

5.3. Humanizam, renesansa i prosvjetiteljstvo

U kasnom srednjem vijeku javlja se sve veći broj zainteresiranih ljudi za klasična djela antičke i rimske pisane baštine. Također, javljaju se potrebe za novim spoznajama u različitim disciplinama, kao što su povijest, geografija, govorništvo i slično. U takvom okruženju, naspram kršćanskih filozofija koje obilježavaju teologiju srednjeg vijeka, javlja se novi kulturno-politički pokret nazvan humanizam, koji traje od početka 14. do kraja 15. stoljeća.¹²⁷ Pripadnike tog pokreta, humaniste obilježava potreba za „bavljenjem antičkom kulturom, zajedničko zanimanje za proučavanje klasičnih pisaca i svijest da su, kao poznavaoči stare kulture, uzdignuti nad svojom okolinom.“¹²⁸

Nadalje, na pokret humanizma nastavlja se početak renesanse, razdoblje od 15. do 16. stoljeća, kojeg obilježava obnavljanje antičkih kultura, razvoja umjetnosti i utjelovljivanje i prihvaćanje slike renesansnog čovjeka kao individualca i svestranog intelektualca. U potrazi za znanjem koja obilježava to razdoblje, knjige i knjižnice se dokazuju kao vrijedan izvor informacija i znanja svim zainteresiranim intelektualcima i običnim građanima. Renesansa se u Hrvatskoj pretežno razvija u priobalnim gradovima kao što su Split, Šibenik, Hvar i, osobito, u Dubrovniku.¹²⁹

Tijekom 17. i 18. stoljeća javlja se još jedan intelektualni pokret važan za razvoj znanosti u modernom obliku – prosvjetiteljstvo. Ovaj pokret promiče važnost obrazovanja

¹²⁶ Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 49.

¹²⁷ Humanizam. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26662> (12.5.2017.)

¹²⁸ Humanizam. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26662> (12.5.2017.)

¹²⁹ Renesansa. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=52451> (12.5.2017.)

pojedince u duhu novih znanja te se pri tome knjižnice javljaju kao glavni prijenosnik sveukupnog znanja. Sve se više javlja potreba za njihovom otvorenošću i javnošću te promjenom sadržaja njihovih fondova u svrhu posjedovanja različite literature potrebne za znanstvena istraživanja.

Ova potreba za intelektualnim preporodom javlja se i u Hrvatskoj u sklopu osnivanja sve većeg broja škola, srednjih i visokih, u sklopu redovničkih škola pavlina i isusovaca, ali i nižih, pučkih škola za opismenjavanje i stjecanje osnovnih znanja i naobrazbe.¹³⁰ Također, javljaju se prva čitalačka društva kojima je cilj provesti naobrazbu i kulturno uzdizanje putem čitanja. U nastavku rada bit će nešto više riječi o pavlinskim i isusovačkim knjižnicama koje djeluju u sklopu njihovih samostana i škola. Zbog teškog razdoblja „svetih ratova“, osvajanja hrvatskih teritorija od strane Turaka, razdoblja reformacije i protureformacije i ukinuća redova, malo što je ostalo od tih knjižnica. Knjižnice su osobito opustošene nakon ukinuća redova, nakon što je nadstojnik Dvorske knjižnice zahtijevao popis starih knjiga i rukopisa kako bi odlučio što će se povući iz knjižnica. Tako je mnogo knjiga završilo u Beču i Pešti, a knjige koje su ostale na hrvatskom tlu su najčešće bile prodavane ili poslone u stari papir. Također, spomenut će se prva čitaonička društva u Hrvatskoj koja su djelovala u prvoj polovici 19. stoljeća i uzrok njihova ukinuća.

5.3.1. Samostanske knjižnice pavlina

Pavlini ili Red braće sv. Pavla prvog pustinjačapripadnici su crkvenog reda osnovanog 1215. godine u Ugarskoj. Ime su dobili po Pavlu Pustinjaku iz Tebe. Osnivačem reda smatra se biskup Bartol iz Pečuha, koji počinje organizirati prve zajednice pavlina po južnoj Ugarskoj i Slavoniji.¹³¹ Od početka 15. stoljeća pavlini su osnovali dvadesetak samostana u Hrvatskoj i Slavoniji, u Čakovcu, Lepoglavi, Bjelovaru, Daruvaru i brojnim drugim mjestima. U vrijeme širenja reda, pavlini postaju samostanski red, što određuje njihovu buduću ulogu u prosvjeti u društvenoj sredini u kojoj djeluju. Naime, ubrzo nakon osnivanja samostana počinju djelovati pavlinske škole, mjesta intelektualnog odgoja Hrvata u duhu antičke baštine. U svojim

¹³⁰ Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 86.

¹³¹ Pavlini. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47152> (12.5.2017.)

školama promiču pisanje na narodnom, hrvatskom jeziku, što označava prodor duha renesanse u pavlinski kulturni krug.¹³²

Od druge polovice 14. stoljeća do ukinuća reda, pavlini su pažljivo čuvali svoje knjižnice, čime se dijelom očuvalo knjižno blago njihovih samostana. Bavljenje knjigom tj. njezino čuvanje, prepisivanje i posuđivanje počinje se smatrati časnim i uglednim poslom kada poglavar pavlinskog reda Nikola II. donosi odredbu 1533. godine kojom se knjige iz samostana ne smiju darivati ni prodavati.¹³³ Pavlinske knjižnice su posjedovale brojne misale i brevijare, kako na latinskom, tako i na hrvatskom jeziku, ali i građu svjetovnog karaktera za potrebe svojih škola.

U burnoj povijesti Hrvatske, zabilježeni su veliki progoni pavlina. Prva velika stradanja su proživjeli tijekom osmanlijskih pohoda u 16. stoljeću, što uzrokuje brojna rušenja samostana i seljenje redovnika. Također, teško razdoblje proživljavaju u razdoblju reformacije, osobito u Međimurju, kada između 1555. i 1557. godine gotovo svi pavlinski samostani završavaju opustošeni. Definitivan kraj djelovanja pavlinskih samostana u tom razdoblju predstavlja ukidanje reda od strane cara i kralja Josipa II. Vjeruje se kako je ukinuće redova bilo motivirano prosvjetiteljskim namjerama. Naime, reformom su bili pogođeni bogati redovi, među njima i pavlini, što je bilo motivirano potrebom za punjenje carske i državne blagajne. Ono što potom slijedi je dotad najveća pljačka hrvatskog kulturnog dobra, kada veliki dio imovine pavlina preuzima Dvorska komora, ali i turska vojska, generalati Vojne Krajine i drugi.¹³⁴

Takve teške okolnosti u kojima su djelovali pavlini odrazilo se i na njihove knjižnice. Ukinuće redova i otimanje njihove imovine značilo je veliki udarac za narodnu kulturu, a postupak s knjižnim blagom se smatrao pljačkom od strane tuđinskog državnog aparata.¹³⁵ Nakon ukinuća Hrvatskog kraljevskog vijeća, ovlasti po pitanju državnih, kulturnih i drugih pitanja prelaze na Ugarsko namjesničko vijeće. Time su Beč i Pešta bili ovlašteni za sve odluke po pitanju knjiga iz samostanskih knjižnica nakon ukinuća redova. U nastavku rada bit će nešto više riječi o pavlinskim samostanima i tragičnim sudbinama pavlinskih knjižnica u Lepoglavi, Crikvenici, Novom Vinodolskom i Čakovcu. O knjižnicama ostalih

¹³²Maleković, Vladimir; Pušek, Tomislav. *Kultura pavlina u Hrvatskoj: 1244-1786* : Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo. Zagreb: Globus, 1989. Str. 15.

¹³³ Isto, str. 28.

¹³⁴ Isto, str. 17.

¹³⁵ Bošnjak, Mladen. *Knjižnica pavlina u Crikvenici i Novom Vinodolskom*. // *Jadranski zbornik* 7 (1969), str. 479.

pavlinskih samostana nema puno podataka, iako se vjeruje da je zbog uloge u školstvu svaki pavlinski samostan bio dužan posjedovati bar manju knjižnicu.

Samostan Blažene Djevice Marije u Lepoglavi osniva Herman Celjski 1400. godine, kada daje porušiti tvrđavu u Lepoglavi i od građevinskog materijala gradi pavlinski samostan.¹³⁶ 1503. godine pavlini otvaraju gimnaziju koja se smatra prvom javnom gimnazijom u Hrvatskoj, što obilježava početak školstva na hrvatskom tlu. Ubrzo potom, Lepoglava postaje centar kulture, znanosti i obrazovanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Gimnazija djeluje do Mohačke bitke 1526. godine, kada Hrvatska gubi dio Slavonije te su tada pavlini bili prisiljeni zatvoriti svoju gimnaziju.¹³⁷ 1582. godine se obnavlja te počinje ponovno redovito djelovati sve do 1637. godine. U sklopu samostana i gimnazija otvara se velika knjižnica, bogata rukopisima i tiskanim djelima na različitim jezicima. Čuvala je brojna djela iz inozemstva, darovane knjige i brojne druge dragocjenosti.¹³⁸ Nažalost, povodom ukinuća reda 1786. godine, pavlini su prisiljeni napustiti svoje samostane te se odreći vlastite imovine. Dio građe iz knjižnice je djelomično sačuvan u čazmanskom zbornom kaptolu u Varaždinu.¹³⁹

Pavlinski samostan uznesenja Marijina u Crikvenici osnovan je 1412. godine od strane hrvatskog bana Nikole IV. Frankopana.¹⁴⁰ Zahvaljujući darovima, zakladama i oporukama, samostan je dobro stajao što se tiče materijalnog stanja te zahvaljujući tome znatno proširio svoje posjede. Prema katalogu knjižnice „Catalogus Librorum“ samostanska knjižnica je posjedovala 1450 svezaka knjiga razvrstanih u 24 struke.¹⁴¹ Fond knjižnice je većinom sadržavao knjige vjerskog sadržaja, bez ijednog djela poznatih hrvatskih pisaca iz tog razdoblja. Nažalost, najvrjednije knjige iz knjižnice nestaju nakon ukinuća reda po nalogu tuđinske vlasti, dok su ostale knjige odnesene na različita mjesta.

Pavlinski samostan u Novom Vinodolskom osnovan je ili 1453. godine od strane kneza Martina ili 1462. godine prema podacima svjetovnih pisaca.¹⁴² Novi Vinodolski je imao burnu povijest, osobito tijekom napada Turaka 1527., kada su često stradavala sela i gradovi u Vinodolu. Također, nakon napada Mlečana 1598. godine, grad je temeljito opljačkan, a 1613.

¹³⁶Maleković, Vladimir; Pušek, Tomislav. Nav. dj. Str. 45.

¹³⁷Bogdanović, Tomislav. Kratak pregled povijesti pavlina s osvrtom na njihovo djelovanje u Križevcima. // Cris 12, 1 (2010), str. 176.

¹³⁸Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 73.

¹³⁹Isto.

¹⁴⁰Bošnjak, Mladen. Nav. dj. Str. 462.

¹⁴¹Isto, str. 466.

¹⁴²Isto, str. 482.

i 1615. stradava i samostan.¹⁴³ Pod upravom Dvorske komore, grad je dodatno opljačkan, što u sljedećih par godina dovodi do materijalnog i kulturnog propadanja grada, sve dok ga nije preuzela općina. Što se tiče fonda knjižnice, isprva se mislilo kako nije sačuvan katalog knjiga, ali je pronađen inventar knjižnice te jedna rukopisna knjiga koja se danas nalazi u samostanu u Remetama. Tek naknadno je otkriven katalog knjižnice iz vremena ukinuća samostana, koji se sadržavao popis 638 knjiga i više rukopisa.¹⁴⁴ Sudbina ostalih knjiga nije poznata, iako je sigurno da je nakon ukinuća reda dio knjiga, zajedno s vrijednom građom drugih pavlinskih knjižnica, odnesen u Budimpeštu i Ljubljani, a ostatak knjiga je prodan ili uništen.

Pavlinski samostan u mjestu sv. Jelena kod Čakovca osnovan je 1375. godine, a osnovao ga je Stjepan II. Lacković.¹⁴⁵ Samostan je poznat po tome što je Nikola Šubić Zrinski uz njega sagradio obiteljsku grobnicu. Tijekom sljedećih par stoljeća samostan su zadesili brojni potresi i požari, ali je zahvaljujući dobročiniteljima samostan obnovljen par puta. Teško razdoblje za pavline u tom području predstavlja širenje protestantizma iz Ugarske i Štajerske, kada knez Juraj Zrinski počinje proganjati katoličke svećenike od 1570. Pavlini su nastavili djelovati u tom razdoblju, ali su zato bili proganjani, zlostavljani i mučeni.¹⁴⁶ 1580. godine protestanti su razorili samostan, a redovnike su mučili i proganjali. Nakon smrti Juraja Zrinskog starijeg, samostan se obnavlja zahvaljujući pomoći zagrebačkih biskupa. Napoljetku, samostan i pavline je zadesila ista sudbina kao i ostale pavlinske samostane, kada Josip II. 1786. godine ukida pavlinski red. Pri kraju 18. stoljeća, njihova samostanska knjižnica brojala je 788 djela. Fond knjižnice sadržavao je filozofsko-teološka djela, kao i ona koja su se ticala pavlinske i opće hrvatske povijesti i književnosti.¹⁴⁷ Nakon ukinuća reda i samostana, pavlini su bili prisiljeni svoju imovinu prodati Vjerozakonskoj zakladi.

5.3.2. Samostanske knjižnice isusovaca

Isusovci su katolički red kojeg je osnovao baskijski plemić sv. Ignacije Lojolski, a pod imenom Družba Isusova potvrđuje ga papa Pavao III. 1540 godine.¹⁴⁸ Osim zadaća koje im nalaže vjera, bili su zaduženi i za odgoj i obrazovanje svih slojeva društva. Vodili su

¹⁴³ Isto, str. 484.

¹⁴⁴ Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 74.

¹⁴⁵ Damiš, Ivan. Pavlini i pavlinski samostan u mjestu svete Jelene kod Čakovca (1376-1786) // Marulić: časopis za književnost i kulturu 23, 5 (1990), str. 650.

¹⁴⁶ Isto, str. 656.

¹⁴⁷ Isto, str. 659.

¹⁴⁸ Isusovci. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28014> (12.5.2017.)

mnogobrojne škole, posjedovali knjižnice, bili su istaknuti misionari, propovjednici i znanstvenici. Tijekom 17. stoljeća otvaraju svoje prve škole u Hrvatskoj, Dubrovniku, Zagrebu, Rijeci, Varaždinu i Požegi. Osim toga, otvaraju akademiju sa studijem filozofije i teologije u Zagrebu, Rijeci i Požegi. Na poticaj Marije Terezije 1765. godine otvorili su gimnazije u Osijeku i Petrovaradinu.¹⁴⁹

Isusovci su imali bitnu ulogu u borbi protiv protestanata i drugih pokreta koji su ugrožavali crkvene interese. Naime, protestanti su prozivali Crkvu za nemoral, nepotizam i raskalašeni život te su svoje nezadovoljstvo prenosili preko tiskanih pamfleta na narodnom jeziku kako bi ih i obični puk mogao razumjeti. Takva situacija zahtjeva od isusovaca da se počnu informirati o vjerskim i intelektualnim strujanjima koja su od 16. stoljeća prodirala širom Europe.¹⁵⁰ U sklopu svojih samostana isusovci razvijaju nakladničku djelatnost. Pisali su knjige različitih sadržaja, a ne samo vjerska djela, poput filozofskih, povijesnih, poljoprivrednih, arheoloških i drugih raznih djela. Kako su bili prisiljeni baviti se i svjetovnim pitanjima, čak i više od ostalih crkvenih redova, morali su pisati razne gramatike (na hrvatskom, grčkom i latinskom jeziku) i baviti se opismenjavanjem širih društvenih slojeva, a ne samo svećeničkog reda. Tako su stvaranjem vlastitog školskog sustava i širenjem pismenosti osiguravali priliku za obrazovanje i siromašnijim slojevima društva. U povijesti svoga djelovanja iskazali su se kao književnici (Rajmund Kunić, Barko Bošković), pjesnici (Antun Kanižlić), pisci rasprava iz povijesti (Andrija Blašković, Josip Mikocy, Ruđer Bošković), pisci školskih udžbenika i priručnika, pisci molitvenika i katekizama za puk te kao pisci knjiga o poljoprivredi.¹⁵¹

Isusovci su prema propisima Reda bili dužni osnivati knjižnice u sklopu svojih samostana i škola. Pravilima su bile popisane sve aktivnosti koje su se morale obavljati u vezi knjižnica, od financiranja i nabave knjiga do postupka posuđivanja knjiga i katalogiziranja knjižnica. Najviše informacija o fondovima isusovačkih knjižnica nalazimo u inventarima koji su nastali nakon ukinuća Reda. Fondovi isusovaca iznimno se razlikuju od fondova drugih vjerskih redova iz toga vremena. Naime, knjižnice drugih vjerskih redova imale su knjige koje su bile potrebne za promicanje kršćanske vjere te za obranu vjere od raznih heretika. Novi neprijatelji koji su se pojavili od 16. stoljeća, poput Osmanlija, protestanta, francuskih enciklopedista i drugih prosvjetitelja u 18. stoljeću stavili su Rim pred nova teška iskušenja,

¹⁴⁹ Isto.

¹⁵⁰ Stipčević, Aleksandar. Isusovačke knjige i knjižnice u hrvatskim zemljama. // 400. obljetnica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa, Zagreb, 9.-11. svibnja 2007. Str. 28.

¹⁵¹ Isto, str. 30.

pa je Crkva dala isusovcima zadaću suzbijanja novih neprijatelja.¹⁵² Prema tome, u svrhu „oboružavanja“ znanjem, isusovačke knjižnice su sadržavale djela, kako teološkog i filozofskog sadržaja, tako i knjige svjetovnog sadržaja poput djela antičkih pisaca i knjiga iz humanističkih i društvenih znanosti.

Sudbina knjiga iz isusovačkih knjižnica imala je nakon ukinuća reda svjetliju sudbinu od pavlinskih knjižnica. Naime, isusovačke knjižnice u Dubrovniku, Rijeci i Zagrebu prerastaju ili postaju dio znanstvenih knjižnica, čime njihov fond ostaje očuvan u tim knjižnicama. Prema tome, u nastavku rada bit će riječi samo o dvije knjižnice isusovaca koje su imale burniju prošlost od ostalih: knjižnica isusovačkog kolegija u Zagrebu i isusovačka gimnazijska knjižnica u Požegi.

Isusovci u Zagrebu 1606. godine osnivaju svoj kolegij na Gornjem gradu u bivšem dominikanskom samostanu, a sljedeće godine i gimnaziju s knjižnicom. Iz 1611. godine datiraju podatci o prvim upisanim knjigama. Knjižnica stradava u požaru 1645. godine, ali se ubrzo oporavlja zahvaljujući nabavom novih knjiga i brojnih darova uglednih velikaša.¹⁵³ Također, poznato je kako je i prije 1645. godine knjižnica imala posebnu dvoranu, knjižničara te pravila o čuvanju i posuđivanju knjiga. Poveljom cara Leopolda I. iz 1669. gimnazija sa studijem filozofije postiže akademski stupanj i dobiva naziv „AcademiaZagrabiensis“.¹⁵⁴ Ukinućem isusovačkog reda 1773., knjižnica kolegija prelazi u sastav Kraljevske zagrebačke akademije znanosti („RegiaAcademiaZagrabiensis“), koja će jednog dana postati današnja Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Nažalost, brojne knjige iz isusovačke knjižnice su završile u sveučilišnoj knjižnici u Pešti, a samo njen manji dio u Akademijinoj knjižnici.¹⁵⁵

Isusovačka gimnazijska knjižnica u Požegi nastaje 1698. godine uz gimnaziju koju su osnovali isusovci.¹⁵⁶ Gimnazija je doživjela puno promjena, od strukture i statusa, do raznih voditelja tj. crkvenih redova. Naime, prvo su je vodili isusovci, zatim pavlini i franjevci, a od druge polovice 19. stoljeća je preuzimaju svjetovnjaci. Sukladno tome, knjižnični fond se konstantno mijenjao te povećavao putem brojnih darova i nabave. 1869. godine osniva se i učenička knjižnica gimnazije, a 1875./1876. osniva se knjižnica književnog društva

¹⁵² Isto, str. 33.

¹⁵³ Isto, str. 34.

¹⁵⁴ Povijesni pregled. // Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. URL: <http://www.nsk.hr/povijesni-pregled/> (13.5.2017.)

¹⁵⁵ Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015. Str. 76.

¹⁵⁶ Isto, str. 82.

gimnazijske mladeži „Zvezda“. ¹⁵⁷ U sklopu proširenog obrazovnog djelovanja, uz gimnazijske knjižnice se osnivaju i pokretne knjižnice kako bi obrazovanje bilo lakše u okolnim selima. Zahvaljujući svojem opširnom i temeljitom djelovanju, požeška isusovačka knjižnica bila je najbogatija isusovačka knjižnica u sjevernoj Hrvatskoj, odmah poslije zagrebačke isusovačke knjižnice. Nažalost, tijekom Drugog svjetskog rata knjižnica je znatno oštećena. Iz isusovačkog kolegija otpremljen je značajan broj knjiga: 1949. godine u NSK je otpremljeno 970 knjiga, a prije toga su neke knjige dospjele u Peštu i JAZU. ¹⁵⁸

5.3.3. Čitaonička društva i čitaonice – *casina*

Prve čitaonice ili *casinasu* bilamjesta, ustanove ili društva gdje su se okupljali njezini članovi kako bi raspravljali, razgovarali te čitali knjige, novine i časopise. Takve čitaonice nisu bile javnog karaktera, već su ih koristili samo članovi određene udruge ili društva. Tek kasnije, zahvaljujući procesu modernizacije građanskog društva, članovima čitaoničkih društva postaju i obični puk, radnička, seljačka i slična društva.

Prve čitaonice su imale važnu političku i kulturnu ulogu zbog širenja i razvijanja znanja i kulturnog uzdizanja. Prvo se osnivaju u Engleskoj u 17. st., a zatim u Francuskoj uoči Francuske revolucije te u drugim naprednim europskim zemljama. ¹⁵⁹ U Hrvatskoj se počinju osnivati od sredine 18. stoljeća pod nazivom *casino*. Prva takva čitaonica osniva se u Zadru (1750.), a ostale se osnivaju u Šibeniku (1774.), u Splitu (1817.), Dubrovniku (1820.), Zagrebu (1827. i 1831.) i Bjelovaru (1832.). Također, u sklopu ilirskog pokreta 1838. osnovane su u Varaždinu, Karlovcu i Zagrebu. ¹⁶⁰

Važnost čitaoničkih društva u Hrvatskoj se očituje u organiziranju kulturnog, prosvjetnog, a kasnije i političkog djelovanja cjelokupnog hrvatskog društva, prvo zbog kulturnog uzdizanja, a kasnije i u svrhu narodnog preporoda. Tijekom Bachova apsolutizma 1850-ih, većini čitaonica koje su nastale u Hrvatskoj je bilo zabranjeno djelovanje, osobito onima koje su nastale tijekom ilirskog pokreta. I dalje su djelovale čitaonice u Rijeci, Karlovcu, Karlobagu, Varaždinu te Dvorana u Zagrebu. ¹⁶¹ Međutim, one čitaonice koje nisu

¹⁵⁷ Isto, str. 83.

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Čitaonica. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13430> (14.5.2017.)

¹⁶⁰ Dobrić, Bruno. Kultura čitanja i nacionalni pokreti : čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Pula : C.A.S.H., 2003. Str. 23.

¹⁶¹ Čitaonica. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13430> (14.5.2017.)

bili zatvorene, nisu mogle biti aktivne te su zato uglavnom stagnirale. Unatoč takvoj sudbini, iako same nisu posjedovale značajnije knjižnice i zbirke knjiga, prve čitaonice su svejedno postavile temelje za daljnje osnivanje brojnih čitaonica i narodnih knjižnica u Hrvatskoj. Nakon tog nesigurnog razdoblja, osobito se javlja potreba za knjižnicama kao javnim ustanovama u obliku narodnih knjižnica koje će se razvijati pod pokroviteljstvom gradova i općina.

5.4. Razdoblje 19. i 20. stoljeća

U ovom poglavlju bit će nešto više riječi o pučkim odnosno narodnim knjižnicama u Hrvatskoj, o njihovom osnivanju, pokretanju, razvoju i uništavanju kroz 20. stoljeće. Povijest narodnih knjižnica na hrvatskom tlu započinje osnivanjem ilirskih čitaonica 1838. godine. Njihovo je djelovanje bilo ugroženo i zabranjeno tijekom Bachova apsolutizma, kao što je već rečeno u prijašnjem dijelu rada. Nakon ukinuća Bachova apsolutizma, hrvatske čitaonice odnosno prve narodne čitaonice doživljavaju uspon zajedno sa svojim knjižnicama.

Ubrzo potom, javlja se potreba za pravim narodnim knjižnicama koje će financirati gradska ili općinska vlast, kako bi bile dostupne svim zainteresiranim građanima. Naime, u Hrvatskoj se krajem 19. stoljeća znatno povećava broj pismenih, razvija se obrazovno društvo i kulturni život, što izravno vodi do potrebe za funkcionalnim, dostupnim knjigama i knjižnicama. Osobito nakon podizanja javnih škola, hrvatski narod ima korist od knjige. Naime, nakon osnovnog obrazovanja u školi, mladi su imali potrebu daljnje usavršavati i nadograđivati svoje znanje. Kako su se knjige teško nabavljale u to doba te su knjižare bile rijetke zbog manjka novaca, pučke knjižnice se javljaju kao idealno rješenje za problem nedostatka i nedostupnosti knjige.¹⁶²

Prvi val osnivanja pučkih knjižnica započinje ljeti 1902. godine pri obilježavanju 30. obljetnice smrti Ljudevita Gaja, kada napredni zagrebački sveučilištarci odlučuju podići pučke knjižnice za naobrazbu seljačkog naroda. Neke knjižnice su osnovane od 1902 do 1. svjetskog rata, poput onih u Splitu, Vinkovcima, Karlovcu Zagrebu i drugih, a ostale nakon rata, u Varaždinu, Šibeniku, Sušaku i Dubrovniku.¹⁶³ Većina pučkih knjižnica brže se razvila u

¹⁶² Prijedlog o pučkim knjižnicama. / predavao Josip Kirin. // Ljetopis društva hrvatskih književnika za godine 1900.-1903. Str. 69.

¹⁶³ Biščan, Drago. Gradska pučka knjižnica 1919.-1947. // Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin 1 (1995), str. 41.

manjim mjestima nego u gradovima jer su oni već imali knjižnice, ali one zatvorenog tipa poput samostanskih i znanstvenih knjižnica.

Razdoblje osnivanja prvih javnih, narodnih knjižnica započinje već u prvim godinama 20. stoljeća, ali je njihov razvoj prekinut zbog teškog razdoblja u kojoj se našla Hrvatska tijekom svjetskih ratova. Tijekom tog razdoblja mnoge knjižnice su bile zatvorene ili napuštene. Nakon Drugog svjetskog rata, osnivanje narodnih knjižnica ponovno uzima zamah te je većina današnjih gradskih knjižnica osnovana ili razvijena u zadnjih 60 godina. Sljedeće teško razdoblje uslijedilo je krajem 20. stoljeća, tijekom Domovinskog rata, kada je uništeno ili oštećeno 66 knjižnica u Hrvatskoj – u Vukovaru, Vinkovcima, Osijeku, Iloku, Sisku, Pakracu, Zadru, Dubrovniku i dr.¹⁶⁴ U nastavku rada, bit će nešto više riječi o značajnim narodnim knjižnicama i čitaonicama raznih gradova Hrvatske te o teškim okolnostima u kojima su se našle za vrijeme ratova tijekom 20. stoljeća. Dat će se opširniji prikaz uništavanja pojedinih narodnih knjižnica, uz njihovu kratku povijest djelovanja, koje su iznimno teško stradale u ratovima.

5.4.1. Rijeka

Narodna čitaonica u Rijeci započinje s radom kadabanski povjerenik Josip Bunjevaculazi u Rijeku s hrvatskom vojskom 1849. godine i poziva građane hrvatskog podrijetla na osnivanje „domorodnog hrvatsko-slavenskog društva“¹⁶⁵ pod nazivom „Narodna čitaonica riječka“. Tijekom cijelog 20. stoljeća, naziv čitaonice se nije mijenjao te ona i danas djeluje pod nazivom „Narodna čitaonica“ u sastavu Gradske knjižnice u Rijeci. Prvo sjedište čitaonice bilo je po privatnim kućama članova društva, a 1889. godine smješta se u prostor u kojemu se nalazi i danas.¹⁶⁶ Tijekom Bachova apsolutizma, čitaonica je normalno djelovala, iako joj dio pravila nije bio ozakonjen i priznat te zbog pritiska pravila ne smiju veličati hrvatski narod i slavenstvo. Nema puno podataka o knjižnici čitaonice te se vjeruje da je sadržavala manji broj knjiga. Naime, u popisu inventara spominju se „tri biblioteke“, čime se pretpostavlja da je čitaonica imala tri knjižnična ormara.¹⁶⁷

¹⁶⁴Hebrang Grgić, Ivana. Cenzura : neizostavan čimbenik razvoja ljudske misli i društva. // Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem / urednik Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008. Str. 156.

¹⁶⁵Simičić, Lobert. Riječke knjižnice i čitaonice kroz povijest. // Ljetopis Medicinske škole u Rijeci za školsku godinu 2002./2003. Str. 2.

¹⁶⁶Isto.

¹⁶⁷Gradska knjižnica Rijeka : 1849.-1930.-1962.-2000. Rijeka: Gradska knjižnica Rijeka, 2000. Str. 48.

Pogubno razdoblje za čitaonicu dolazi u srpnju 1919. godine tijekom nemira u gradu, kada talijanaši napadaju francuske vojnike. Tijekom tog sukoba demolirane su prostorije Narodne čitaonice, uništen je inventar, spisi, a vjerojatno i knjige.¹⁶⁸ Čitaonica nije djelovala od 1919. do 1926. godine, odnosno nakon Prvog svjetskog rata i tijekom Drugog svjetskog rata zbog otežanih okolnosti. Nakon Drugog svjetskog rata, čitaonica postaje javna knjižnica II. rajona, a 1953. se seli u Talijansku gimnaziju, dok na području Korza ostaje djelovati samo čitaonica. Od 31. srpnja 1962. godine Narodna čitaonica sa svojim odjelima nastavlja svoj rad u sklopu Gradske biblioteke Rijeka.¹⁶⁹

Gradska biblioteka Sušak osnovana je 29. kolovoza 1930., a otvorena za javnost 23. veljače 1931. godine. Osnovana je pod pritiskom akademskog kluba „J. Janušić“, koji je od vlasti uporno zahtijevao otvaranje gradske knjižnice. U početku svog djelovanja knjižnica je imala 900 svezaka, koji su uglavnom bili znanstvenog ili popularno-znanstvenog karaktera.¹⁷⁰ Od 1931. do 1941. godine fond knjižnice i broj korisnika kontinuirano raste, što smješta knjižnicu u jednu od najvažnijih gradskih knjižnica tadašnje Savske banovine. Tijekom bombardiranja Sušaka 1943. godine stradava i knjižnica te njezin fond koji je bio smješten na tavanu propada u požaru. Kako ne postoje detaljniji podaci o uništenju, nije sigurno je li knjižnica pretrpjela dodatnu štetu.¹⁷¹ Nakon obnove fonda i preseljenja u Hrvatski kulturni dom, knjižnica ponovno normalno započinje s radom. Neposredno prije spajanja knjižnica u Rijeci, Gradska biblioteka je sadržavala bogat fond od 43 800 svezaka knjiga, 1 018 svezaka časopisa i novina te 302 gramofonske ploče. U srpnju 1962. godine dolazi do spajanja gradskih knjižnica u jednu veliku gradsku knjižnicu te time završava povijest Gradske biblioteke Sušak.¹⁷² Važnost ove knjižnice se očituje u njezinom stvaranju temelja za djelovanje današnje Gradske knjižnice u Rijeci.

5.4.2. Vinkovci

Povijest Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci započinje osnivanjem Vinkovačke čitaonice 9. kolovoza 1875. godine.¹⁷³ Kao što je bilo tipično i za ostale prve čitaonice u Hrvatskoj, bila je

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ Isto, str. 55.

¹⁷⁰ Simičić, Lobert. Nav. dj. Str. 3.

¹⁷¹ Gradska knjižnica Rijeka : 1849.-1930.-1962.-2000. Rijeka: Gradska knjižnica Rijeka, 2000. Str. 79.

¹⁷² Isto, str. 85.

¹⁷³ Erl, Vera. Vinkovačka knjižnica/čitaonica zgarište 1991. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 35, 3/4 (1992), str. 2.

zatvorenog tipa pa prema tome dostupna za korištenje samo njezinim članovima. U tim godinama čitaonica je bila omiljeno središte društva u Vinkovcima, kulturna institucija, ali i gostionica i mjesto za zabavu. Godine 1900. Vinkovačka čitaonica mijenja naziv u „Hrvatska čitaonica“, naziv koji se koristi i prije te godine kao oblik otpora austrofilima. Za vrijeme Prvog svjetskog rata čitaonica nije radila te svoj rad obnavlja od 2. travnja 1918. godine. Nakon obnove, povećava se broj članova te 1923. godine čitaonica broji 318 članova.¹⁷⁴

Prvo iznimno teško razdoblje za knjižnicu čitaonice dolazi tijekom Drugog svjetskog rata, kada knjižnice doživljavaju čistku, a brojne nepoćudne knjige završavaju spaljene. Naime, razdoblje NDH i nacističkog režima bilo je teško razdoblje cenzure u Hrvatskoj. U tom razdoblju njemačka vojska provaljuje u prostorije čitaonice, pri čemu dio knjiga stradava, a knjižnica završava devastirana.¹⁷⁵ Nakon 1945. čitaonica i knjižnica nastavljaju s radom pod nazivom „Knjižnica i čitaonica narodne fronte Vinkovci“, ali u nepovoljnim okolnostima, oslabljenim fondom i nepostojećim stalnim prostorom.

Godine 1950. knjižnica je institucionalizirana i dobila je naziv „Gradska knjižnica i čitaonica“. Sljedećih 10 godina knjižnica je bila središte likovnog života, širila svoje kulturne i obrazovne djelatnosti te sveukupno reorganizirala svoje djelovanje. 1961. godine knjižnica dobiva naziv „Narodna knjižnica i čitaonica Vinkovci“ i status matične knjižnice za područje općine Vinkovci.¹⁷⁶ U vremenu od 1966. do 1990. godine knjižnične aktivnosti su se razvijale, širile i sadržajno obogaćivale, uz bolji prostor i organizaciju knjižnice. 1991. godine knjižnica je posjedovala 75 000 svezaka knjiga, 1 239 svezaka časopisa, 365 dijafilmova te 523 gramofonske ploče ozbiljne glazbe. Nažalost, pogođena neprijateljskim granatama, u noći sa 16. na 17. rujna 1991. godine knjižnica je u cijelosti izgorjela.¹⁷⁷ Vinkovačka knjižnica bila je prva spaljena knjižnica na tlu Hrvatske tijekom Domovinskog rata.

¹⁷⁴ Isto, str. 5.

¹⁷⁵ Mesinger, Bogdan. Vinkovačka čitaonica i knjižnica i kulturno-politička dinamika grada i kraja: 1875-1975. Vinkovci: Narodna knjižnica i čitaonica, 1976. Str. 67.

¹⁷⁶ Isto, str. 8.

¹⁷⁷ Kratka povijest Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci. // Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci. URL: <http://knjiznice.nsk.hr/vinkovci/o-knjiznici-2/povijest/> (14.5.2016.)

5.4.3. Karlovac

Početak Gradske knjižnice "Ivan Goran Kovačić" smatra se osnivanjem čitaoničkog društva "Ilirsko čitanja društvo" 1. ožujka 1838. godine.¹⁷⁸ Ilirski pokret i hrvatski narodni preporod te položaj grada Karlovca na križištu raznih prometnica te na slivu četiriju rijeka utječe na sveukupni gospodarski i kulturni razvoj grada. Čitaonica, uz čitaoničku djelatnost, počinje skupljati i knjižnu građu i ubrzo je izdaje svojim korisnicima. 1846. godine čitaonica se spaja s tzv. „Karlovačkom dvoranom“. U čitaonici se uz čitanje odvijao zabavni dio programa te kulturni događaji, poput predavanja i izložbi. Zbog financijskih problema, Društvo narodne čitaonice je likvidirano, a njihova imovina razdijeljena.¹⁷⁹

Novo razdoblje za knjižnice Karlovca započinje osnivanjem Pučke knjižnice (1905.) i Sokolske čitaonice (1906.). 1907. godine one se spajaju u jedinstvenu ustanovu. Zbog potrebe za javnom knjižnicom koja će biti pod upravom grada i dostupna svim građanima, 1910. godine se osniva Gradska javna knjižnica i čitaonica. Tijekom ratova, knjižnica nastavlja raditi, ali manjim intenzitetom, tako da je nakon Drugog svjetskog rata knjižnica bila pretrpana, nesređena i zatvorena za korisnike.¹⁸⁰ Nakon sređivanja obnove, knjižnica dobiva novi prostor, povećava joj se broj članova te zapošljava nove djelatnike. Od 1963. godine knjižnica nosi ime književnika Ivana Gorana Kovačića.¹⁸¹

Kako je Karlovac bio jedna od prvih crta obrane u Domovinskom ratu, našao se izravno na meti ratnih razaranja. Prve granate na grad padaju u noći sa 16. na 17. rujna, a već 7. listopada je teško oštećena i zgrada knjižnice. Prilikom pogotka granate, oštećen je dio fonda koji se nalazio u knjižnici, dok je najvrjedniji dio fonda ipak spašen na vrijeme.¹⁸² Unatoč tome, knjižnica nastavlja redovito raditi odmah poslije napada. Posljedice ratne štete sanirane su tijekom 1995. i 1996. godine.

¹⁷⁸ Gradska knjižnica "Ivan Goran Kovačić" : 1838.-2008. Karlovac: Gradska knjižnica "Ivan Goran Kovačić", 2008. Str. 18.

¹⁷⁹ Isto, str. 42.

¹⁸⁰ Isto, str. 81.

¹⁸¹ Isto, str. 83.

¹⁸² Isto, str. 87.

5.4.4. Pakrac

Povijest Gradske knjižnice u Pakracu započinje 1887. godine kada se prvi put spominje Narodna čitaonica u Pakracu.¹⁸³ U međuvremenu, čitaonica se više puta zatvarala. Do ponovnog ustroja čitaonica došlo je tek 1906. godine kad su osnovane Hrvatska čitaonica te Srpska čitaonica te su obje djelovale do izbijanja Prvog svjetskoga rata. Godine 1949. osniva se javna knjižnica u sklopu Narodnog sveučilišta. Do 1991. godine Gradska knjižnica Pakrac je brojala 21 826 svezaka knjiga i 26 naslova novina i časopisa.¹⁸⁴

Krajem kolovoza 1991. godine, tijekom Domovinskog rata, Pakrac je doživio najveće razaranje u povijesti grada, tijekom kojega su uništeni brojni kulturni objekti i spomenici grada. Knjižnica i čitaonica je bila u potpunosti oštećena, od fizičkog smještaja, do knjižnog fonda i opreme. Nakon napada, dio građe je spašen 1992. godine preseljenjem u bjelovarsku knjižnicu.

5.4.5. Slavonski Brod

Povijest narodnih čitaonica i knjižnica u Slavonskom Brodu započinje 1864. godine kada se osniva prvo čitaoničko društvo, koje se kasnije razvija u „Hrvatsku čitaonicu“. Iz te čitaonice se kasnije razvija današnja Gradska knjižnica Slavonski Brod, koja dobiva dio knjiga iz čitaonice nakon njezinog stagniranja tijekom Drugog svjetskog rata.¹⁸⁵

Gradska knjižnica Slavonski Brod osnovana je 1. svibnja 1948. godine s početnim fondom od 1 416 knjiga.¹⁸⁶ Već sljedeće godine poboljšavaju joj se uvjeti rada povodom dodjeljivanja novog prostora i proširivanja knjižnog fonda. Godine 1961. knjižnica je proglašena samostalnom ustanovom i preimenovana u „Gradsku biblioteku“, a 1963. godine proglašena je matičnom knjižnicom na području općine Slavonski Brod.¹⁸⁷ Nakon selidbe u novi prostor, razvija se knjižnična djelatnost ove knjižnice, kroz popularizaciju knjige i čitanja i poticanje korisnika na korištenje usluga knjižnice. U povijesti svoga djelovanja, knjižnica je

¹⁸³ Pičić, Marinko. Ratna stradanja narodnih knjižnica Bjelovarske regije. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 35, 3/4 (1992), str. 86.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Gradska knjižnica Slavonski Brod. Slavonski Brod : Gradska knjižnica, 2004. Str. 16.

¹⁸⁶ Isto, str. 19.

¹⁸⁷ Isto.

postala značajna po organiziranju brojnih kulturnih programa i manifestacija. Godine 1991. vraća joj se stari naziv – „Gradska knjižnica Slavonski Brod“.¹⁸⁸

Tijekom Domovinskog rata, Gradska knjižnica Slavonski Brod pretrpjela je velike štete. Unatoč mjerama opreza koje su poduzeli djelatnici knjižnice, zaštitivši zgradu Knjižnice sa „700 vreća pijeska, armiranim betonskim blokovima, daskama i drugim zaštitnim materijalom“¹⁸⁹, granate iz vojarne JNA uništile su većinu zgrade 16. rujna 1991. Oštećene su bile sve staklene površine, vodovodne instalacije i elektroinstalacije i drvena stolarija. Povrh svega, novouređena čitaonica s bogatim fondom u potpunosti je uništena. Knjižnica ponovno stradava u ožujku 1992. godine te je bila prisiljena seliti se u drugu zgradu. Unatoč teškim uvjetima, knjižnica nastavlja sa svojim radom i kroz otežane uvjete rada. Radovi na sanaciji, obnovi i opremanju knjižnice uz financijsku potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Grada Slavenskog Broda i Brodsko-posavske županijetrajali su nešto manje od dvije godine: započeli su 21. siječnja 1996., a okončani 1. siječnja 1998.¹⁹⁰

5.4.6. Vukovar

Povijest narodnih knjižnica u Vukovaru započinje 1859. godine, kada se osniva Čitateljsko društvo „Ressource“. Na glavnoj skupštini društva, održanoj 29. siječnja 1922. godine, Društvo mijenja naziv u „Hrvatska čitaonica“, a 1923. godine donosi Pravila Hrvatske čitaonice koja tiska 1924. godine u Hrvatskoj dioničkoj tiskari u Vukovaru.¹⁹¹

Današnja Gradska knjižnica Vukovar utemeljena je 1947. godine s početnim fondom od 1 116 svezaka. Do 1980. godine knjižnica se više puta seli, dok se 1980. godine premješta na Trg Republike Hrvatske na kojemu se nalazi i danas. Do 1990. godine knjižnica broji sveukupno 75 448 svezaka, 310 monografskih publikacija u zavičajnoj zbirci, 331 kataloga izložbi te 200 periodičnih publikacija.¹⁹²

U teškim okolnostima u kojima se grad Vukovar našao tijekom Domovinskog rata, Gradska knjižnica je i sama bila teško oštećena, opljačkana i poharana. Tijekom napada i

¹⁸⁸ Gradska knjižnica Slavonski Brod. Slavonski Brod : Gradska knjižnica, 2004. Str. 21.

¹⁸⁹ Isto, str. 22.

¹⁹⁰ Isto, str. 27.

¹⁹¹ Povijest Gradske knjižnice Vukovar. // Gradska knjižnica Vukovar. URL: <http://gkvu.hr/knjiznica/povijest/> (15.5.2017.)

¹⁹² Kukuljica, Antonija. Narodna biblioteka Vukovar u ratu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 35, 3/4 (1992), str. 74.

okupacije, knjižnica je izgubila 40% fonda što je nešto više od 30.000 svezaka.¹⁹³ Nakon oslobođenja grada, knjižničari pokušavaju obnoviti knjižnicu skupljanjem građe iz različitih knjižnica te pozivom na donacije. Zahvaljujući Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, 2000. godine započinje rad na sanaciji i adaptaciji knjižnice te je 8. svibnja 2001. ponovno otvorena obnovljena i uređena Knjižnica.¹⁹⁴

5.4.7.Osijek

Prva javna, pučka knjižnica tj. čitaonica u Osijeku osnovana je u 1843. godine u sklopu Ilirskog pokreta pod nazivom „Narodna čitaonica Osečka“. Njenu tradiciju kratkotrajno, od 1862. do 1867. godine nastavlja „Narodna čitaonica“. Također, čitaonice su djelovale i u sklopu Gornjogradskog i Donjogradskog kasina.¹⁹⁵

Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek osniva se 1949. godine pod nazivom „Gradska knjižnica“. Nakon što je par puta seljena, 1957. godine smještena je na Bulevaru JNA broj 24 (danas Europska avenija), gdje se nalazi i danas. Osnivanjem Sveučilišta u Osijeku, Gradska knjižnica proširuje svoju djelatnost te postaje središnja sveučilišna knjižnica, mijenjajući naziv u „Gradska i sveučilišna knjižnica“, kako se naziva i danas. Godine 1976. dobiva status općinske matične knjižnice općine Osijek te regionalne matične knjižnice za regiju Slavonija i Baranja.¹⁹⁶

Zgrada knjižnice teško stradava tijekom ratnih razaranja u Domovinskom ratu. U rujnu i prosincu 1991. godine zgrada je u dva navrata direktno pogođena s četiri projektila. Napad je oštetio krovnište zgrade, fasadu, prozore, drvenu stolariju, unutrašnjost knjižnice te knjižničnu opremu. Najveće štete pretrpjeli su prostori uprave, izložbeni prostori i novouređeni prostor Austrijske čitaonice.¹⁹⁷ Srećom, knjižnična građa je većinom očuvana zbog pravovremenog iznošenja građe i pohrane na sigurnoj lokaciji. Tijekom rata, knjižnica je i dalje bila otvorena za korisnike te sudjelovala u zaštiti građe od napada i raznim akcijama za pomoć knjižnicama stradalima u ratu. Djelatnici knjižnice pružili su stručnu pomoć svim teško oštećenim ili uništenim knjižnicama na području Slavonije i Baranje.

¹⁹³ Povijest Gradske knjižnice Vukovar. // Gradska knjižnica Vukovar. URL: <http://gkvu.hr/knjiznica/povijest/> (15.5.2017.)

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ Katalenac, Dragutin. Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek : povijest, sadašnjost i budućnost. // Knjižničarstvo : glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje 1, 1(1997)

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Isto.

5.4.8.Petrinja

Prva čitaonica u gradu Petrinji započinje sa svojim radom 1842. godine kada se osniva tzv. kasino čitaonica. Nakon izrade novih pravila 1873. godine čitaonica mijenja naziv u „Narodna čitaonica“. Nova pravila dala su mogućnost da se čitanjem i zabavama unaprijedi društveni život članova čitaonice. Prema tome, članovi često organiziraju plesove, predavanja, pjevačke večeri, a odbor se pretplaćuje na sve bolje beletrističke, političke, znanstvene i satiričke listove. Nakon toga, 1896. godine ona prerasta u „Hrvatsku čitaonicu“. Knjižnica čitaonice dobiva svoje stalne prostorije 1954. godine dovršenjem zgrade Hrvatskog doma.¹⁹⁸

Gradska knjižnica i čitaonica Petrinja bila je teško oštećena tijekom Domovinskog rata. 4. rujna 1991. je prvi put napadnuta, pri čemu su sve sobe knjižnice završile oštećene.¹⁹⁹ Tijekom cijelog rata Petrinja je okupirana te zbog toga knjižnica djeluje u prostorijama Narodne knjižnice i čitaonice Sisak na skupljanju knjiga, pri čemu okuplja 650 knjiga poklona Matice hrvatske. Nakon završetka okupacije, knjižnica djeluje u Hrvatskom domu kao prva knjižnica i čitaonica na oslobođenom području koja je počela s radom još 1995. godine.²⁰⁰

5.4.9.Zadar

Povijest knjižnica i čitaonica u Zadru započinje s osnivanjem prve čitaoničke udruge u Hrvatskoj 1750. godine pod nazivom „Casinonobile“.²⁰¹ Krajem 19. stoljeća u Zadru djeluje više čitaonica, osobito hrvatskih čitaonica kada započinje razdoblje narodnog preporoda. Tako je „Narodna čitaonica“ osnovana 1844. godine, a „Ilirsko-dalmatinska čitaonica“ 1848. godine.²⁰²

Prva javna knjižnica u Zadru osnovana je 1857. godine pod nazivom „Biblioteca Comunale Paravia“ prema prvom donatoru i osnivaču Pietru Alessandru Paraviji. Ova knjižnica danas se smatra temeljima Znanstvene knjižnice u Zadru i Gradske knjižnice Zadar. Knjižnični fond ove knjižnice brzo se razvijao zahvaljujući brojnim donacijama

¹⁹⁸ Gradska knjižnica i čitaonica Petrinja 1842.-2002.: spomen knjiga povodom 160. obljetnice postojanja. Petrinja: Hrvatski dom Petrinja, 2002.

¹⁹⁹ Wounded libraries in Croatia. Zagreb : Croatia Library Association, 1993. Str. 35.

²⁰⁰ Povijest. // Gradska knjižnica i čitaonica Petrinja. URL: http://www.gkc-petrinja.hr/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=57 (16.5.2017.)

²⁰¹ Čitaonica. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13430> (14.5.2017.)

²⁰² Isto.

poznatih zadarskih obitelji, poput obitelji Bianchi, Bernardi, Vuleta, Strmić i drugih.²⁰³ Nažalost, u vrijeme ratnih razaranja tijekom Drugog svjetskog rata, knjižnica gubi veći dio svojeg bogatog fonda. Pretrpjela je znatna oštećenja, 3000 posuđenih knjiga je nestalo, 100 ih je uništeno, dok ih je 50 teško oštećeno.²⁰⁴

Gradska knjižnica Zadar osnovana je 1948. godine te postaje dostupna korisnicima početkom 1949. godine. Nastala je na temeljima Narodne biblioteke u Zadru, koja se 20. kolovoza 1948. godine odlukom Izvršnog odbora Gradskog NO-a Zadar dijeli na dvije knjižnice: Naučnu biblioteku i Gradsku knjižnicu.²⁰⁵ Valja spomenuti kako je netom prije osnivanja Gradske knjižnice u Zadru vladalo ratno razdoblje tijekom Drugog svjetskog rata, kada grad stradava od bombardiranja savezničkih zrakoplova. Naučna biblioteka je podignuta i otvorena nakon obnove zgrade oštećene tijekom rata. Nakon podjele, Gradskoj knjižnici pripada samo 1 562 sveska beletristike na hrvatskom i talijanskom jeziku, ali zahvaljujući darovima taj se broj povećava na 4 039 knjiga do kraja godine.²⁰⁶ Nakon ratnog razdoblja, knjižnica se polako oporavlja, nabavljajući prijeko potreban namještaj za knjižnicu te radeći na intenzivnoj nabavi novih knjiga.

U Domovinskom ratu, 4. listopada 1991. grad Zadar pretrpio je teške štete nakon granatiranja. Tijekom napada oštećena je zgrada i oprema knjižnice, ali srećom knjižni fond je većinom ostao netaknut. Kako bi nastavila s radom, tražena je pomoć od građevinskih tvrtki kako bi se razvaljena zgrada knjižnice učvrstila dodatnim potpornjima.²⁰⁷ Kao i većina ostalih knjižnica u Hrvatskoj, Gradska knjižnica u Zadru nastavlja raditi za svoje korisnike usprkos ratnim neprilikama.

5.4.10. Dubrovnik

Dubrovnik otvara svoju prvu javnu knjižnicu početkom četrdesetih godina 20. stoljeća, što je iznimno kasno u odnosu na druge hrvatske javne knjižnice. Dubrovačka biblioteka otvara se 1936. godine zahvaljujući donacijama dubrovačkog kanonika dum Antun Liepopilija i brojnih dubrovačkih obitelji. Iako je tada službeno osnovana, dostupna je javnosti tek od 1941. godine

²⁰³ Povijest Knjižnice. // Znanstvena knjižnica Zadar. URL: <http://www.zkzd.hr/hr/knjiznica/povijest> (16.5.2017.)

²⁰⁴ Hrvatske knjižnice na meti : vodič = Croatian libraries on target : guide. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1992. Str. 52.

²⁰⁵ Masar, Mladen. Gradska knjižnica Zadar : 1949.-2009. Zadar : Gradska knjižnica Zadar, 2009. Str. 21.

²⁰⁶ Isto, str. 23.

²⁰⁷ Isto, str. 93.

kada ju svečano otvara ban dr. Ivan Šubašić.²⁰⁸ Nakon Drugog svjetskog rata knjižnica mijenja naziv u „Gradska biblioteka“. Knjižnica se kasnije dijeli na dva dijela, na znanstveni dio (Naučnu biblioteku) te opći dio (Gradska biblioteka). Nakon 25 godina (1975.), prema odluci gradskih vlasti, ponovo se ujedinjuju Narodna i Naučna biblioteka (današnja Znanstvenaknjižnica) u zajedničku ustanovu pod nazivom „Dubrovačke biblioteke“ (današnje Dubrovačke knjižnice).²⁰⁹

Tijekom srpskih napada na grad Dubrovnik u lipnju 1992., među brojnim drugim knjižnicama u Dubrovniku stradava i Narodna knjižnica. Napadom je oštećen krov, unutrašnjost knjižnice te njezina oprema. Iako fond nije bio teže oštećen samim napadom, oko 5 000 svezaka je uništeno i opljačkano kroz posudbu.²¹⁰ Unatoč tome, knjižnica se i dalje koristi tijekom rata, ali se zbog oštećenog prostora i otežanih uvjeta rada seli u novi prostor.

5.4.11.Ostale narodne knjižnice oštećene u Domovinskom ratu

U ovom poglavlju govorit će se o ukratko o štetama koje su pretrpjele ostale narodne knjižnice u Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata. Navedene narodne knjižnice su izuzete iz glavnog pregleda jer su u pitanju knjižnice manje veličine ili su pak pretrpjele neznatna oštećenja tijekom rata.

Brojne radne prostorije, kako čitaonica, tako i posudbeni odjeli Gradske knjižnice Nova Gradiška uništeni su tijekom napada na grad i knjižnicu. Također, nastradala je cjelokupna knjižnična oprema i 5 000 knjiga iz fonda knjižnice.²¹¹

Tijekom rata, oštećena je zgrada Gradske knjižnice u Novskoj, unutrašnjost prostorija te prozori. Ubrzo nakon oštećenja, knjižnica nastavlja s radom.²¹²

Dječji odjel Narodne knjižnice i čitaonice Sisak značajno je stradao tijekom napada na knjižnicu. Fond knjižnice je ostao neoštećen.²¹³

²⁰⁸ Povijest. // Dubrovačke knjižnice Dubrovnik. URL: <https://dkd.hr/o-nama/povijest/> (17.5.2017.)

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Šapro-Ficović, Marica. Stanje knjižničnih fondova u Dubrovniku. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 37, 3/4 (1994), str. 131.

²¹¹ Woundedlibrariesin Croatia. Zagreb : Croatian LibraryAssociation, 1993. Str. 15.

²¹² Isto, str. 35.

²¹³ Isto, str. 34.

Narodna knjižnica „Petar Preradović“ Bjelovar pretrpjela je neznatne štete tijekom napada. Odjel za odrasle jedini je dio knjižnice koji je pretrpio značajniju štetu, kao i dva primjerka djela Karla Marxa iz fonda knjižnice.²¹⁴

Gradska knjižnica Gospić oštećena je 29. kolovoza 1991. godine tijekom prvog napada na grad Gospić. Napad je osobito oštetio vanjski zid knjižnice, dječji odjel, AV građu i namještaj.²¹⁵

Gradska knjižnica Otočac također je znatno oštećena tijekom rata, kako zgrada knjižnice, tako i njezin fond. Poznati su podaci o oštećenoj građi: 21 knjiga je uništena, 317 ih je oštećeno, dok je 170 knjiga nestalo.²¹⁶

Iako nema detaljnijih podataka o razini oštećenosti knjižnica, poznato je da su Gradska knjižnica i čitaonica Nuštar, Gradska knjižnica Slunj te Gradska knjižnica u Topuskom tijekom rata razorene, a cjelokupni fond im je uništen.²¹⁷

²¹⁴Renić, Zorka; Kreštan, Tatjana. Narodna knjižnica „Petar Preradović“ Bjelovar. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2012. Str. 149.

²¹⁵Wounded libraries in Croatia. Zagreb : Croatian Library Association, 1993. Str. 40.

²¹⁶Hrvatske knjižnice na meti : vodič = Croatian libraries on target : guide. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1992. Str. 33.

²¹⁷Isto.

6.Zaključak

Potreba za zapisivanjem, skladištenjem i čuvanjem pisane riječi u ustanovi poput knjižnice javlja se već kod prvih civilizacija, prvo zbog administrativnih razloga, a tek poslije u svrhu razvijanja obrazovanosti, znanosti i književnosti. Knjižnice, također od najranijih dana svojeg postojanja završavaju na meti neprijateljske vojske tijekom ratnih razaranja i okupacija zbog njihove društvene, kulturne i simbolične važnosti.

Brojna ratna razaranja i okupacije obilježile su hrvatsku povijest i povijest njezinih knjižnica. Tijekom turskih i mletačkih napada na Hrvatsku krajem srednjeg i početkom novog vijeka, hrvatske samostanske knjižnice doživljavaju tešku sudbinu uništavanja, propadanja i gubljenja svog knjižnog blaga. Nadalje, u razdoblju prosvjećenog apsolutizma i Francuske revolucije, mnogi samostani i njihove knjižnice su zatvoreni ili srušeni tijekom francuske ili austrijske okupacije, a njihova knjižna građa je odnesena ili bačena. Unatoč nedaćama, knjižnice pojedinih samostana se obnavljaju i nastavljaju s djelovanjem čak i do današnjih dana. Naposljetku, zadnje teško razdoblje za hrvatske knjižnice je 20. stoljeće, kada ratna razaranja utječu na pučke i narodne knjižnice i čitaonice u Hrvatskoj.

Motivi za uništavanjem hrvatskih knjižnica bili su različiti, ovisno o napadaču ili okupatoru. Za vrijeme turskih i mletačkih osvajanja, želja za cjelovitim pustošenjem hrvatskih gradova koji su se našli na putu neprijateljske vojske je bio dovoljan motiv za uništavanjem i hrvatskih knjižnica. U razdoblju 18. stoljeća javlja se potreba za smanjivanjem autonomije crkvenih redova i njihove uloge u društvenom životu. Također, manjak novaca u državnoj blagajni Austro-ugarske bio je dovoljan motiv za otimanje knjižnog i ostalog blaga bogatih crkvenih redova od strane vladara. Sukladno tome, „prosvijećeni vladari“ ukidaju crkvene redove u brojnim državama, pa i u Hrvatskoj te tako brojne knjižnice samostana završavaju s radom opustošene i opljačkane. Većina knjižnog blaga tih knjižnica odnosi se u Beč i Peštu. Drugačiji razlozi uništavanja knjižnica javljaju se tijekom napada srpske vojske na Hrvatsku tijekom Domovinskog rata. Naime, taj napad okarakterizirala je želja za cjelokupnim brisanjem hrvatskog identiteta putem uništavanja njezinih crkava, povijesnih i kulturnih spomenika, arhiva i knjižnica.

Neovisno o količini štete koju su pretrpjele, knjižnice se zahvaljujući brizi svojih vlasnika i financiranjem gradskih uprava najčešće oporavljaju, obnavljaju i ponovno otvaraju za svoje korisnike.

7.Literatura

1. Aleksandrijski muzej i knjižnica. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1556> (1.5.2017.)
2. Ašurbanipal. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4356> (1.5.2017.)
3. Báez, Fernando. A universalhistoryofthedestructionofbooks: fromancientSumer to modernIraq. New York, NY : Atlas & Co., 2008.
4. Bengoechea, Isabella. Iraq'sgoldenage: therise andfalloftheHouseofWisdom. URL: <https://theculturetrip.com/middle-east/iraq/articles/iraq-s-golden-age-the-rise-and-fall-of-the-house-of-wisdom/> (2.5.2017.)
5. Bevan, Robert. Thedestructionofmemory: architectureat war. London: Reaktion, 2006.
6. Bišćan, Drago. Gradska pučka knjižnica 1919.-1947. // Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin 1 (1995)
7. Bogdanović, Tomislav. Kratak pregled povijesti pavlina s osvrtom na njihovo djelovanje u Križevcima. // Cris 12, 1 (2010)
8. Bošnjak, Mladen. Knjižnica pavlina u Crikvenici i Novom Vinodolskom. // Jadranski zbornik 7 (1969)
9. BoydRayward, Warden; Jenkins, Christine. Librariesintimesofwar, revolutionandsocialchange. // LibraryTrends 55, 3 (2007)
10. Bratulić, Josip. Knjižnice crkvenih redova u Hrvatskoj. // 400. obljetnica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa, Zagreb, 9.-11. svibnja 2007.
11. Budak, Neven. Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku. Zagreb : Lekyaminternational : Barbat, 2007.
12. Carr, David. Thepromiseofculturalinstitutions. WalnutCreek, CA: AltaMira Press, 2003.

13. Čitaonica. // Hrvatska enciklopedija. URL:
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13430> (14.5.2017.)
14. Damiš, Ivan. Pavlini i pavlinski samostan u mjestu svete Jelene kod Čakovca (1376-1786) // Marulić: časopis za književnost i kulturu 23, 5 (1990)
15. Dobrić, Bruno. Kultura čitanja i nacionalni pokreti: čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Pula: C.A.S.H., 2003.
16. Dobronić, Lelja. Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj. // Christiana Periodica 11(1987)
17. Dominikanci i Hrvati : osam stoljeća zajedništva : (13. - 21. stoljeće). Zagreb: Kršćanska sadašnjost: Dominikanska naklada Istina, 2008.
18. El-Abadi, Mostafa; Fathallah, Omnia M. What happened to the ancient library of Alexandria? Leiden: Brill, 2008.
19. Erl, Vera. Vinkovačka knjižnica/čitaonica zgarište 1991. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 35, 3/4 (1992)
20. Galić, Pavao. Povijest zadarskih knjižnica. Zagreb: Društvo Bibliotekara Hrvatske, 1969.
21. Gradska knjižnica Rijeka : 1849.-1930.-1962.-2000. Rijeka: Gradska knjižnica Rijeka, 2000.
22. Gradska knjižnica Slavonski Brod. Slavonski Brod : Gradska knjižnica, 2004.
23. Gradska knjižnica i čitaonica Petrinja 1842.-2002.: spomen knjiga povodom 160. obljetnice postojanja. Petrinja: Hrvatski dom Petrinja, 2002.
24. Hebrang Grgić, Ivana. Cenzura : neizostavan čimbenik razvoja ljudske misli i društva. // Aleksandru Stipčeviću s poštovanjem / urednik Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008.
25. Hrvatska povijest srednjeg vijeka / Neven Budak, Tomislav Raukar ; [kartografija Ladislav Gmajnić]. Zagreb : Školska knjiga, 2006.

26. Hrvatske knjižnice na meti : vodič = Croatian libraries on target : guide. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1992.
27. Humanizam. // Hrvatska enciklopedija. URL:
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26662> (12.5.2017.)
28. Iličić, Marinko. Ratna stradanja narodnih knjižnica Bjelovarske regije. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 35, 3/4 (1992)
29. Isusovci. // Hrvatska enciklopedija. URL:
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28014> (12.5.2017.)
30. Jurić, Šime; Knezović, Pavao. Blago knjižnice Kačićeva samostana u Zaostrugu. Split : Zbornik Kačić ; Zaostrug : Franjevački samostan Uznesenja Marijina, 1999.
31. Kapetanović, Vicko. Filozofsko učilište u Živogošću (1748-1772) i rukopisni priručnici u franjevačkoj knjižnici. // Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 23, 1/2 (45/46) (1997)
32. Katalenac, Dragutin. Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek: povijest, sadašnjost i budućnost. // Knjižničarstvo : glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje 1, 1 (1997)
33. Knuth, Rebecca. Burningbooksandlevelinglibraries: extremistviolenceandculturaldestruction. Westport, Conn: Praeger, 2006.
34. Kovačić, Joško. Franjevački samostan i crkva u Hvaru. Zagreb: Alfa, 2009.
35. Krasić, Stjepan. Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili UniversitatisJadertina : 1396-1807. Zadar : Filozofski fakultet, 1996.
36. Kratka povijest Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci. // Gradska knjižnica i čitaonica Vinkovci. URL: <http://knjiznice.nsk.hr/vinkovci/o-knjiznici-2/povijest/> (14.5.2016.)
37. Kukuljica, Antonija. Narodna biblioteka Vukovar u ratu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 35, 3/4 (1992)
38. Kulturna baština samostana svetog Frane u Šibeniku. Zadar : Institut jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1968.

39. Kulturni identitet. // Proleksis enciklopedija. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/511/> (27.4.2017.)
40. Makarska : Samostan Blažene Djevice Marije na nebo uznesene. // Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja. URL: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=43&Itemid=6 (6.5.2017.)
41. Maleković, Vladimir; Pušek, Tomislav. Kultura pavlina u Hrvatskoj: 1244-1786 : Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo. Zagreb: Globus, 1989.
42. Masar, Mladen. Gradska knjižnica Zadar: 1949.-2009. Zadar : Gradska knjižnica Zadar, 2009.
43. Mesinger, Bogdan. Vinkovačka čitaonica i knjižnica i kulturno-politička dinamika grada i kraja: 1875-1975. Vinkovci: Narodna knjižnica i čitaonica, 1976.
44. Morović, Hrvoje. Povijest biblioteka u gradu Splitu : Dio 1. Zagreb : Društvo bibliotekara Hrvatske, 1971.
45. Pavlini. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47152> (12.5.2017.)
46. Pavlović-Radmanović, Blaženka. Povijest franjevačkih knjižnica u Slavoniji: magistarski rad. Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002.
47. Pelc, Milan. Pismo - knjiga - slika : uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb : Golden marketing, 2002.
48. Polastron, Lucien X. Books on fire:thedestructionoflibrariesthroughouthistory. London : Thames&Hudson, 2007.
49. Potrebica, Filip. Povijest knjižnica Požeške kotline. Jastrebarsko : Naklada Slap, 1995.
50. Povijesni pregled. // Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. URL: <http://www.nsk.hr/povijesni-pregled/> (13.5.2017.)
51. Povijest. // Dubrovačke knjižnice Dubrovnik. URL: <https://dkd.hr/otvora/povijest/>(17.5.2017.)

52. Povijest. // Gradska knjižnica i čitaonica Petrinja. URL: http://www.gkc-petrinja.hr/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=57 (16.5.2017.)
53. Povijest Gradske knjižnice Vukovar. // Gradska knjižnica Vukovar. URL: <http://gkvu.hr/knjiznica/povijest/> (15.5.2017.)
54. Povijest Knjižnice. // Znanstvena knjižnica Zadar. URL: <http://www.zkzd.hr/hr/knjiznica/povijest> (16.5.2017.)
55. Prijedlog o pučkim knjižnicama. / predavao Josip Kirin. // Ljetopis društva hrvatskih književnika za godine 1900.-1903.
56. Renesansa. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=52451> (12.5.2017.)
57. Renić, Zorka; Kreštan, Tatjana. Narodna knjižnica „Petar Preradović“ Bjelovar. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2012.
58. Samostan Male braće u Dubrovniku. Zagreb : Dubrovnik : Kršćanska sadašnjost ; Samostan Male braće, 1985.
59. Simičić, Lobert. Riječke knjižnice i čitaonice kroz povijest. // Ljetopis Medicinske škole u Rijeci za školsku godinu 2002./2003.
60. Soldo, Ante Josip. Knjižnica franjevačkog samostana u Karinu. // Glasnik Društva Bibliotekara Split 4 (1996)
61. Stenning, Stephen. Destroyingculturalheritage: more thanjustmaterialdamage. URL: <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/destroying-cultural-heritage-more-just-material-damage> (30.4.2017.)
62. Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2010.
63. Stipanov, Josip. Povijest knjižnica i knjižničarstva u Hrvatskoj - od početaka do današnjih dana. Zagreb : Školska knjiga, 2015.

64. Stipčević, Aleksandar. Isusovačke knjige i knjižnice u hrvatskim zemljama. // 400. obljetnica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa, Zagreb, 9.-11. svibnja 2007.
65. Stipčević, Aleksandar. Knjige na hrvatskom tlu do kraja XVII. stoljeća. Zadar: Ogranak matice hrvatske, 2016.
66. Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Matica Hrvatska, 2006.
67. Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata: Knjiga I. : Srednji vijek : (od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine). Zagreb : Školska knjiga, 2004.
68. Sunderland, Luke. Introduction: medievallibraries, historyofthebook, andliterature. // FrenchStudies 70, 2 (2016)
69. Šanjek, Franjo. Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1988.
70. Šanjek, Franjo. Katedralna škola u Zagrebu, prvi viši studij u Hrvatskoj. URL: <http://www.matica.hr/hr/446/Katedralna%20%C5%A1kola%20u%20Zagrebu,%20prvi%20vi%C5%A1i%20studij%20u%20Hrvatskoj/> (5.5.2017.)
71. Šanjek, Franjo; Jurić, Šime. Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj. II. zbirka inkunabula dominikanskih knjižnica u Hrvatskoj. Croatica Christiana periodica 9,15 (1985)
72. Šapro-Ficović, Marica. Stanje knjižničnih fondova u Dubrovniku. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 37, 3/4 (1994)
73. Woundedlibrariesin Croatia. Zagreb : Croatia LibraryAssociation, 1993.
74. Zaninović, Marin. Iliri u antici na hrvatskom tlu. // Hrvatska i Europa : kultura, znanost i umjetnost : Sv. 1 : Srednji vijek : (VII. - XII. stoljeće) / uredio Ivan Supičić - Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti : AGM : Školska knjiga, 1997.
75. Zećo, Munevera; Tomljanovich, William B. The National and University LibraryofBosniaandHerzegovinaduringthecurrentwar. // TheLibraryQuarterly: Information, Community, Policy 66, 3 (1996)

Uništavanje knjižnica u Hrvatskoj tijekom ratnih razaranja: od samostanskih knjižnica srednjeg vijeka do narodnih knjižnica 20. stoljeća

Sažetak

Sagledavši utjecaj i položaj knjižnica kroz čitavu povijest, možemo zaključiti kako su uvijek predstavljale važan dio kulturne ostavštine i identiteta za određeno lokalno, regionalno ili nacionalno područje. Zbog takvog položaja u društvu, knjižnice su se širom svijeta nerijetko nalazile u samom središtu ratnih razaranja. Primjere takvog uništavanja možemo pronaći i u Hrvatskoj, koja se više puta kroz svoju povijest našla na meti ratnih uništavanja, krađa i okupacije. Cilj ovog rada je dati osnovni pregled uništenih knjižnica u Hrvatskoj, od prvih samostanskih knjižnica u srednjem vijeku do narodnih knjižnica 20. stoljeća, uz navođenje glavnih uzroka i posljedica takvih razaranja.

Ključne riječi: uništavanje knjižnica, ratna razaranja, hrvatske knjižnice, samostanske knjižnice, narodne knjižnice

Destruction of libraries in Croatia during war destructions: from monastery libraries in the Middle Ages to 20th century public libraries

Summary

Considering the influence and the position of libraries throughout history, we can conclude that they have always represented an important part of cultural legacy and identity for a particular local, regional or national area. Because of that position in society, libraries throughout the world were often in the very center of war destruction.

Examples of such destruction can also be found in Croatia, which was throughout its history repeatedly found on target during war destruction, theft and occupation. The aim of this paper is to provide a basic overview of destroyed libraries in Croatia, from the first monastery libraries in the Middle Ages to the 20th century public libraries, along with the main causes and consequences of their destruction.

Keywords: destruction of libraries, war destruction, croatian libraries, monastery libraries, public libraries

Biografija autorice

Iva Adžaga je studentica diplomskog studija Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Rođena je 4. travnja 1993. godine u Požegi. Nakon završetka Katoličko-klasične gimnazije u Požegi, 2011. godine upisuje preddiplomski studij informatologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku. Nakon završetka preddiplomskog studija, 2014. godine upisuje diplomski studij arhivistike i bibliotekarstva na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Tijekom diplomskog studija radi kao demonstratorica u odjelu za međuknjižničnu posudbu Filozofskog fakulteta u Zagrebu.